

ANTUN VRANČIĆ I *MONUMENTUM ANCYRANUM*

Bratislav Lučin

UDK: 930.27(560)"652"

930Vrančić, A.I

zvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin

Književni krug Split – *Marulianum*

U radu se daje pregled izvora i literature o otkriću natpisa *Res gestae divi Augusti*, s posebnim naglaskom na još uvijek nedostatno jasnu, ali u nas i nedovoljno poznatu, ulogu Antuna Vrančića u pronalasku i prvim prijepisima glasovitog Ankarskog spomenika. Najprije se iznose osnovni podaci o nastanku *Res gestae* i o najcjelovitije sačuvanom tekstu, koji je uklesan na zidovima hrama Rome i Augusta u Ankari. Nakon toga daje se kratak prikaz života Antuna Vrančića i opisuju se okolnosti poslanstva sultanu Sulejmanu Veličanstvenom, tijekom kojega je godine 1555. došlo do otkrića. Zatim se iznose sačuvana svjedočanstva izravnih sudionika te neizravni podaci (jer drugi nisu dostupni) o ulozi Antuna Vrančića u pronalasku i prijepisu natpisa. Slijedi analiza svjedočanstava, nakon koje se, na tragu mađarskih proučavatelja Lajosa Tardyja i Éve Moskovszky, zaključuje kako je najvjerojatnije da upravo Antuna Vrančića i njegova pobočnika Joannes Belsiusa možemo smatrati najzaslužnijima za odluku da se načini prijepis *Res gestae divi Augusti*, a možda i za otkriće slavnog natpisa.

1. Uvod

Monumentum Ancyranum ili, točnije, *Res gestae divi Augusti* zacijelo je najglasovitiji rimski natpis, a k tomu i jedan od najdužih.¹ Sadrži političku oporuku cara Augusta, a iznimno je važan za rimsku epigrafiju i povijest, tako da ga je Theodor Mommsen nazvao *titulus inter Latinos primarius* i “die Königin aller”

¹ Za hrvatsko izdanje i prijevod usp. Robert Matijašić (prir. i prev.), *Djela Božanskog Augusta* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2007).

Hram božice Rome i Augusta u Ankari, izgled 2004.

(Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Monumentum_Ancyranum#/media/File:MonumentumAncyranum28Nov2004.jpg)

među latinskim natpisima.² Gotovo cijelovito sačuvan tekst – na latinskom i na grčkom – nalazi se uklesan u zidove hrama božice Rome i Augusta u današnjoj turskoj prijestolnici Ankari (u antičko doba *Ancyra*, glavni grad rimske provincije Galatije). Natpis u Ankari otkriven je 1555, a početkom 20. st. pronađeni su ulomci teksta u još dvama gradovima Galatije – u pizidijskoj Antiohiji (samo na latinskom) i u Apoloniji (samo na grčkom).³

U literaturi se najčešće navodi kako su slavni Spomenik iz Ankare pronašli flamanski humanist, putopisac i diplomat Augier Ghislain de Busbecq i Šibenčanin Antun Vrančić, pri čemu se hrvatski humanist i diplomat nerijetko pojavljuje u drugom planu, čak i kao pratilec svojega flamanskoga kolege, a kadšto se uopće

² Usp. *Res gestae divi Augusti. Ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi iterum edidit Th. Mommsen* (Berolini: apud Weidmannos, 1883), str. xxxviii; Theodor Mommsen, »Der Rechenschaftsbericht des Augustus«, *Historische Zeitschrift* 57 (1887), str. 385.

³ Postoji i grčki ulomak iz Sardisa u Lidiji; pronađen je još 1929, ali je identificiran tek nedavno; usp. Peter Thonemann, »A Copy of Augustus' *Res Gestae* at Sardis«, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 61 (2012), br. 3, str. 282-288.

ne spominje.⁴ Ipak, pozoran uvid u sačuvanu dokumentaciju ukazuje na to da su u otkriću slavnog epigrafskog spomenika važnu ulogu imali Vrančić i član njegove pratnje i tajnik poslanstva Joannes Belsius. Štoviše, u prvom prepisivanju – poslu koji je, kako ćemo vidjeti, bio razdijeljen među više prepisivača – Belsius se istaknuo osobitom pozornošću i skrupuloznošću; napokon, postoji i jedna kasnija naznaka da je upravo Vrančić u Ankari dao poticaj da se natpis prepiše. Svoju kopiju prijepisa Antun je ostavio nečaku Faustu Vrančiću, od kojeg su ga sedamdesetih godina 16. st. na uvid dobili ugledni europski filolozi i starinari; oni su zapazili da je taj prijepis u nekim aspektima točniji od onoga što ga je imao Busbecq. Stjecajem okolnosti, prvo izdanje natpisa objavljeno je ipak prema Busbecqovu rukopisu, i to u Antwerpenu 1579.

Antunov istaknuti udio u pronalasku natpisa uklapa se u ono što znamo ili naslućujemo o njegovu interesu za antičku epigrafsku baštinu. Svojim sudjelovanjem u otkriću *Djela božanskog Augusta* šibenski se humanist iskazuje kao jedan od najzaslužnijih epigrafičara europskoga 16. stoljeća, a u domaćem obzoru zadobiva istaknuto mjesto u tradiciji humanističke epigrafije, važne i još uvijek nedostatno proučene sastavnice hrvatskoga humanizma.⁵ Budući da se i u

⁴ Od mnoštva raznolikih primjera navodim tek nekoliko novijih uglednih publikacija u kojima se Busbecq pojavljuje bez Vrančića: Luciano de Biasi i Anna Maria Ferrero, »Introduzione«, u: *Gli atti compiuti e i frammenti delle opere di Cesare Augusto Imperatore* (Torino: UTET, 2003), str. 12; Manfred Landfester *et al.* (ur.), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Classical Tradition*, sv. 1, A-Del (Leiden – Boston: Brill, 2006), str. 388; *Encyclopedia Britannica* online, URL: <https://www.britannica.com/biography/Augier-Ghislain-de-Busbecq#ref70650> (pristupljeno 1. veljače 2019). O pogrešnoj percepciji Vrančićeve uloge u staroj, ali i u novoj literaturi usp. npr. Roberto Lanciani, *Pagan and Christian Rome* (Boston: Houghton, Mifflin, 1893), str. 173 (»It so happened that the head of the mission, Ogier Ghislain Busbecq, and his assistant, Antony Wrantz, bishop of Agram [!], were fond of archaeological investigations«) i Alison E. Cooley, *Res Gestae Divi Augusti: Text, Translation, and Commentary* (Cambridge: CUP, 2009), str. 43 (»In pursuing his diplomatic mission, Busbecq was accompanied by a large retinue, several members of which were interested in exploring the lands controlled by the Ottomans. They included fellow ambassadors Ferenc Zay and Hungarian bishop Anton Verancsics, together with the latter's secretary Janos Belsius, a German–Hungarian merchant Hans Dernschwam, and physician William Quackelbeen«). Vrančić je (zajedno s Franjom Zayem) zapravo bio – kako će se vidjeti i iz nastavka ovog teksta – čelnici čovjek diplomatskoga poslanstva, a došao je u Carigrad prije Busbecqa; stoga se nikako ne može kazati da je ovomu bilo pomoćnik ili da je tek pripadao njegovoj pratnji. U najnovije vrijeme pojavila su se dva sažeta, ali relativno dobro informirana osvrta na Vrančićev udio u otkriću Ankarskoga spomenika; usp. Milan Lovenjak: »Rimski tribun Cola di Rienzo (1347), *Res gestae divi Augusti in Lex de imperio Vespasianii*, Keria: *Studia Latina et Graeca* 20 (2018), br. 1, str. 47-104 (str. 83-85; tu se Vrančić začudo imenuje kao »Dalmatinec Antal Verancsich«); Andelko Vlašić, »Uvodna studija«, u: Zrinka Blažević i Andelko Vlašić (ur.), *Carigradska pisma Antuna Vrančića: hrvatski i engleski prijevod odabranih latinskih pisama = The Istanbul Letters of Antun Vrančić: Croatian and English Translation of Selected Latin Letters* (Istanbul, 2018), str. 47-49 (s netočnim podatkom da je »dio rimskog natpisa Busbecq [je] prvi put objavio 1581. u svojem djelu *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*«).

⁵ Za pregled usp. Bratislav Lučin, »*Litterae olim in marmore insculptae*: humanistička epigrafija na istočnoj obali Jadranu do Marka Marulića«, *Croatica et Slavica Iadertina* 10/I (2014), str. 191-230.

domaćoj literaturi o ulozi Antuna (i Fausta) govori samo usputno, svrha je ovoga rada pobliže opisati okolnosti otkrića te ulogu Antuna Vrančića u pronalasku i prepisivanju Spomenika iz Ankare; ujedno će se iznijeti i podaci o sudbini Vrančićevih spisa važnih za ovu temu. U radu se neće iznijeti činjenične novosti jer one, barem zasad, ostaju izvan proučavateljskoga domaćaja; ipak će, vjerujem, biti korisno da se domaćoj javnosti podastru dostupni izvori i glavni zaključci iz postojeće literature o predmetu, pri čemu su i jedni i drugi ovdje uređeni na nešto drugačiji (povremeno možda i malo pregledniji) način nego dosad.

Osobita mi je čast i zadovoljstvo ovaj prilog ponuditi kao skroman dar slavljeniku, akademiku Nenadu Cambiju, iznimnu znalcu antičke arheologije, povijesti i umjetnosti te vrsnu epigrafičaru, stručnjaku koji je velik dio svojeg rada posvetio rimskim carevima, među njima i Oktavijanu Augustu. Dodatnu, dragu i osobnu obvezu osjećam zbog dugogodišnje suradnje s profesorom Cambijem u Književnom krugu Split, ustanovi u kojoj sam zaposlen, a koju on već gotovo tri desetljeća vodi neumornom, ali mirnom rukom, uz nesebično ulaganje vlastita znanja, vremena i energije te u duhu najboljih humanističkih načela.

2. Augustova oporuka

Oktavijan August umro je 14. godine po. Kr., nakon što je četrdeset i jednu godinu vladao rimskom državom, u kojoj je nakon dugog razdoblja građanskih ratova uspostavio mir, sigurnost i napredak. Kao promišljen vladar pobrinuo se da nakon njegove smrti ne nastane politička praznina, ali i da osigura postojanu uspomenu na vlastite zasluge i iznimani položaj sebe sama i svoje obitelji. Središnji dio toga projekta bio je kompleks što ga je još za života dao izgraditi na sjevernoj strani Martova polja, uz obalu Tibera: žrtvenik Augustova mira (*Ara pacis Augustae*), golemi sunčani sat (*Horologium Augusti*) te mauzolej koji je veličinom nadmašio sve dotad u Rimu podignute građevine te vrste.⁶ Upute za nastavak projekta nakon njegove smrti nalazile su se u Augustovoj oporuci i, naročito, u njezinu dodatku. Svetonije piše da su taj dodatak činila tri svitka:

Tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est, altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur, tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis. (Suet. Aug. 101,4)

»Od spomenutih triju svitaka obuhvatilo je u prvoj naredbi o svom sprovodu, u drugom popis svojih djela, za koji je htio da se ureže u mjestene ploče i postavi pred njegov Mauzolej, a u trećem statistički pregled čitave države, koliko je gdje vojnika pod oružjem, koliko novaca ima u državnoj blagajni, u carskim blagajnama i u poreznim zaostacima.«⁷

⁶ Usp. Werner Eck, *The Age of Augustus* (Oxford: Blackwell, 2007), str. 159; Paul Rehak, *Imperium and Cosmos: Augustus and the Northern Campus Martius* (University of Wisconsin Press: Wisconsin, 2006), str. 137.

⁷ Gaj Svetonije Trankvil, »August«, u: *Dvanaest rimskih careva*, preveo Stjepan Hosu (Zagreb: Naprijed, 1978), str. 117.

Ovdje nas, dakako, zanima drugi svitak – *index rerum gestarum*, kako ga naziva Svetonije: prema oporučiteljevoj volji on je doista bio urezan u broncu i postavljen na dva stupa s obje strane ulaza u Mauzolej. To potvrđuje preambula Spomenika iz Ankare:

Rerum gestarum divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romanii subiecit, et impensarum, quas in rem publicam populumque Romanum fecit, incisarum in duabus aheneis pilis, quae sunt Romae positae, exemplar subiectum. (R. gest. div. Aug., prooem.)

»Dolje se nalazi prijepis djelâ božanskog Augusta, kojima je svijet podvrgnuo vlasti rimskoga naroda, i iznosa što ih je potrošio za državu i rimski narod, urezanih na dvama brončanim stupovima koji su postavljeni u Rimu.«⁸

Od tog izvornog natpisa danas nema ni traga. Možda je uništen već u kasnoj antici, godine 410, kada su Vizigoti pod vodstvom Alarika opljačkali Rim, ili je rastopljen u srednjem vijeku da bi se dobio dragocjeni metal.⁹ To što su svi sačuvani prijepisi pronađeni u udaljenoj Galatiji samo je po sebi neobično, pa se postavlja pitanje kako su kopije izvornika distribuirane. Po nekim autorima, *Res gestae* su po odluci središnjeg rimskog autoriteta (vjerojatno Senata) razaslane po čitavu Carstvu, ali stjecajem okolnosti svi su ostali prijepisi propali; drugi pak prepostavljaju da je prijepis mogao nastati na inicijativu lokalnoga vijeća, koje se brinulo o carskom kultu u provinciji; treća je mogućnost (koja se čini najvjerojatnijom) da je onodobni rimski upravitelj Galatije, čije nam ime ostaje nepoznato, na osobnu inicijativu dao načiniti i prijepise i prijevod na grčki te ih postavio na počasnim mjestima u više gradova svoje provincije – možda potaknut željom da na taj način izrazi zahvalnost Augustu ili da stekne naklonost Tiberijevu.¹⁰ Bilo kako bilo, geografski položaj jedinoga sačuvanog prijepisa – na području koje je zapadnjacima stoljećima bio nedostupno – objašnjava zašto se tako dugo uopće nije znalo da *Res gestae* postoje.

3. Antun Vrančić

Latinski tekst *Res gestae divi Augusti* otkriven je i prvi put prepisan u Ankari 1555.¹¹ Kako je došlo toga otkrića? Kako se dogodilo da se Antun Vrančić tada

⁸ Prijevod je moj. Usp. i Cass. Dio 56,33,1 (on takoder spominje stupove). Rasprava u: John Scheid, »Introduction«, u: *Res gestae divi Augusti = Hauts faits du divin Auguste* (Pariz: Les belles lettres, 2007), str. viii-xi.

⁹ Usp. Sam Moorhead i David Stuttard, *AD410: The Year That Shook Rome* (Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2010), str. 126; Penelope J. E. Davies, *Death and the Emperor: Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Aurelius* (Austin: University of Texas Press, 2004), str. 183, bilj. 10. Ipak, o tome nema potvrde u povijesnim izvorima; usp. Cooley, *Res Gestae Divi Augusti*, str. 56-57; Samuel Ball Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Completed and revised by Thomas Ashby (London: Oxford University Press, 1929), str. 335.

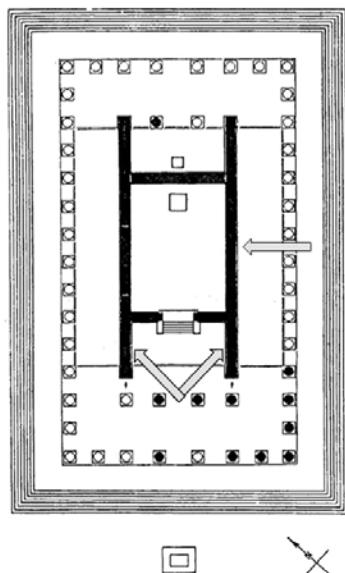
¹⁰ Za pregled raznih pretpostavki te njihove predstavnike i argumentaciju usp. Cooley, *Res Gestae Divi Augusti*, str. 18-21.

¹¹ Latinski tekst je uklesan na unutarnjoj strani zidova (antâ) pronaosa hrama u Ankari (prva su tri stupca teksta lijevo od ulaza u svetište, a preostala tri nastavljaju se desno od ulaza);

nalazio u Ankari i bio dionikom toga važnog događaja? Na čemu se temelje pretpostavke da je njegova uloga u otkriću bila kudikamo važnija nego što se obično spominje? Da bi se odgovorilo na ta pitanja, treba najprije dati nekoliko okvirnih biografskih i povijesnih podataka.

Antun Vrančić (Šibenik, 29. V. 1504 – Prešov, Slovačka, 15. VI. 1573) prvo je obrazovanje dobio u rodnom gradu, nakon čega je na poziv majčina rođaka, biskupa Petra Berislavića, otišao u Ugarsku. Poslije Berislavićeve smrti (1520) za njegovu izobrazbu brinuo se ujak, izvrstan latinist, kasnije transilvanski biskup, Ivan Statilić. Studirao je u Padovi, Beču i Krakovu, a već kao mladić postao je skradinski kanonik i naddakon u veszprémskoj dijecezi. Nakon mohačkoga poraza 1526. ulazi u krug oko Ivana Zapolje, ugarskoga velikaša koji je bio protukralj na hrvatsko-ugarskom prijestolju Ferdinandu I. Habsburškom. Kad je Zapolja postao vladarom Transilvanije, uzeo je Antuna za svojeg izaslanika (od 1530. i tajnika), pa je Vrančić sljedećih godina obavljao brojne diplomatske misije (Poljska, osmanska Bosna, Venecija, Rim, Francuska, Engleska, Beč) i napredovao (iako nezaređen) u crkvenoj hijerarhiji. Poslije Zapoljine smrti (1540) Vrančić je ostao u službi njegove udovice kraljice Izabele i drugog čovjeka transilvanskoga kraljevstva Jurja Utišenića. Kako se čini, zbog neodržanih Utišenićevih obećanja i nemogućnosti napredovanja, Antun je 1549. prešao u službu hrvatsko-ugarskoga kralja Ferdinanda I. Habsburgovca (koji će 1556. postati car Svetoga Rimskog Carstva). Negdje se u to vrijeme i zaredio, a već 1553. postao je kraljevim savjetnikom i biskupom Pečuhu, što je bila jedna od najviših crkvenih dužnosti u Ugarskoj. Ferdinand je, uglavnom bezuspješno, pokušavao sprječiti napredovanje Osmanlija, koji su se bili okoristili sukobima oko prijestolja te su u međuvremenu mirnim putem od Zapoljinih pristaša zauzeli Budim (1541) te osvojili Slavoniju i velike dijelove Ugarske. Godine 1552. zauzeli su Temišvar i time ozbiljno ugrozili Ferdinandovu nedavno stečenu vlast nad Transilvanijom. Ferdinand je hitno bilo potrebno primirje i predah, pa je u ožujku 1553. Vrančiću povjerio važnu misiju kod Ali-paše u Budimu, koju je on relativno uspješno obavio isposlovavši šestomjesečni prestanak sukoba; u tom razdoblju bilo je nužno postići kakav trajniji dogovor sa samim sultanom Sulejmanom Veličanstvenim. U tu svrhu trebalo je, dakle, uputiti poslanstvo u Carigrad, ne bi li ono pregovorima (a još više podmićivanjem i darovima) umilostivilo Osmanlije i Ugarsku sačuvalo, barem za neko vrijeme, od još jednoga krvavog rata. Na čelo toga važnog zadatka Ferdinand je postavio prokušana diplomata Antuna Vrančića. U odjeljku 4. bit će potanje opisane okolnosti poslanstva, a naročito događaji vezani uz otkriće Ankarskoga spomenika. Ovdje je dostatno kazati da se misija, za koju se pretpostavljalо da će biti završena do studenoga 1553, iz raznih razloga otegnula na pune četiri godine, sve do kolovoza 1557, a uspjeh joj je bio kudikamo manji od priželjkivanoga. Doduše, ostvaren je važan cilj da se iz sužanjstva oslobodi

stoga je u 16. st. taj tekst bio vidljiv i barem djelomično čitljiv. Grčki tekst uklesan je na vanjskoj strani južnog zida cele i bio je gotovo posve zakriven građevinama naslonjenim na taj zid; dostupan je postao tek u 19. st., kada su te kuće porušene. Usp. Ronald T. Ridley, *The Emperor's Retrospect: Augustus' Res Gestae in Epigraphy, Historiography and Commentary* (Leuven: Peeters, 2004), str. 3-4; 18-21.

Tlocrt hrama u Ankari. Strelice u obliku slova V pokazuju na mesta gdje je uklesan latinski tekst; strelica na desnoj strani pokazuje zid na kojem se nalazi grčki tekst (Tlocrt prema: Ridley, *The Emperor's Retrospect*, str. 6)

Res gestae divi Augusti: početak latinskoga teksta, današnje stanje
(Izvor: <https://drc.ohiolink.edu/handle/2374.OX/187051>)

habšurški poslanik Giovanni Maria Malvezzi, ali u pogledu Transilvanije nije se postiglo ono što se željelo: Osmanlije se nisu dale nagovoriti ni na kakve ustupke. Tako je rezultat pregovora bio *status quo* – no i to je, čini se, bilo prihvaćeno kao dobitak. Vrančić je po povratku bio nagrađen čašcu jegerskoga biskupa, a to je značilo da je postao drugi čovjek u ugarskoj crkvenoj hijerarhiji.¹²

4. Poslanstvo Sulejmanu Veličanstvenom

Kronologija Vrančićeve misije koja je započela 1553. poznata je zahvaljujući podatcima iz više izvora. Ovdje ću je rekonstruirati u onoj mjeri u kojoj je to potrebno za temu rada. Prije svega, treba kazati da je Ferdinand odredio da s Vrančićem putuje i Franjo (Ferenc) Zay, zapovjednik dunavskoga ratnog brodovlja, također iskusni i obrazovan diplomat, ujedno pisac povijesnih djela. Njihovu pratinju činilo je šezdesetak ljudi, među kojima su bili njemačko-ugarski trgovac Hans Dernschwam te Vrančićev i Zayev tajnik Joannes Belsius. O ovoj posljednjoj dvojici potrebno je kazati nešto više jer su ostavili važne zapise koji se tiču otkrića Spomenika iz Ankare.

Hans Dernschwam (1494 – oko 1568) stekao je humanističko obrazovanje u Beču i Leipzigu, a nakon studija bio je voditelj financijskih i upravnih poslova bankarske obitelji Fugger. O njegovoj učenosti i trajnom interesu za *studia humanitatis* svjedoči podatak da je posjedovao jednu od najvećih privatnih knjižnica u onodobnoj Srednjoj Europi.¹³ U poslanstvu nije imao nikakvu diplomatsku ulogu, a putovao je o vlastitom trošku; čini se da se misiji pridružio kao privatna osoba, vođen željom da vidi nove zemlje te da traži nepoznate rukopise, natpise i druge tragove antike.¹⁴ Na putovanju je vodio dnevnik (na njemačkom), koji je jedan od najvažnijih dokumenata čitave ekspedicije.¹⁵ U njemu Dernschwam daje popis

¹² Dalji tijek njegova života ovdje nema potrebe prikazivati. Za biografske i druge podatke usp.: Darko Novaković i Vladimir Vratović, *S visina sve. Antun Vrančić* (Zagreb: Globus, 1979); Marianna D. Birnbaum, *Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century* (Zagreb: P. E. N. Croatian Centre, 1993), str. 270-306 (»VIII. Antonius Verantius. Envoy and archbishop«); Vilijam Lakić (ur.), *Zbornik o Antunu Vrančiću* (Šibenik: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, 2005); Castilia Manea-Grgin, »Uvod«, u: Antun Vrančić, *Historiografska djela*, prev. Šime Demo (Šibenik: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, 2014), str. 7-70; Éva Gyulai, »Antonius Verantius«, u: David Thomas *et al.* (ur.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, sv. 7 (Leiden: Brill, 2015), str. 362-371; Vlašić, »Uvodna studija«, u: Blažević i Vlašić (ur.), *Carigradska pisma*, str. 23-63.

¹³ Prema inventaru što ga je sam sastavio 1552, sadržavala je 651 rukopisni kodeks i 1181 tiskani svezak, većinom grčke i latinske klasike. Na Dernschwamovim policama bila su, među inima, i djela Koriolana Cipika, Feliksa Petančića, Jana Panonija i Matije Vlašića Ilirika. Usp. Jenő Berlász *et al.* (prir.), *Die Bibliothek Dernschwam: Bücherinventar eines Humanisten in Ungarn* (Segedin: József Attila Tudományegyetem, 1984), str. 34, 123, 141.

¹⁴ Usp. Sevket Küçükhusseyin, »Johannes Dernschwam von Hradicin«, u: Thomas *et al.* (ur.), *Christian-Muslim Relations*, sv. 7, str. 344-349 (346).-

¹⁵ Autograf je pronađen tek 1889. u *Fürstlich und Gräflich Fuggersches Familien- und Stiftungsarchiv* u Dillingenu (bez signature); dotad je bilo poznato nekoliko prijepisa. Prvo izdanje: Franz Babinger (prir.), *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasiens (1553-55), nach der Urschrift im Fugger-Archiv* (Berlin i Münc-

imena svih ljudi koju su pripadali bilo Vrančićevoj bilo Zayevoj pratnji, pri čemu svoje ime bilježi u Vrančićevoj skupini.¹⁶

Joannes Belsius ili János Belsey¹⁷ (o. 1530 – 1594), rodom iz Eperjesa u Ugarskoj (danas Prešov u Slovačkoj), studirao je u Wittenbergu, a ekspedicija u Carigrad bila mu je prvo diplomatsko putovanje. Bio je izvrsno obrazovan (uz latinski i madžarski poznavao je talijanski, hebrejski, grčki, poljski, njemački i turski jezik). Dernschwam ga navodi u skupini koja je pratila Vrančića i naziva ga »Jo. Belsius, ein diak« i »Janusch, diak«.¹⁸ Nedugo nakon povratka iz Turske, već 1. prosinca 1557, Ferdinand mu je dodijelio plemičku titulu, i to ne za vojne zasluge (kako je bilo uobičajeno), nego za diplomatske i učenjačke.¹⁹

Putovanje je započelo 25. srpnja 1553, kada se Antun Vrančić i Franjo Zay sa svojom pratnjom u Budimu ukrcavaju u lađe i kreću niz Dunav. Posljednjega dana srpnja pristaju u Beogradu, odakle put nastavljaju kopnom do Smedereva, zatim dalje na jug dolinom Morave do Niša, pa preko Sofije i Jedrenâ (Drinopolja; turski Edirne, antički Hadrianopolis) do Carigrada, u koji su prispjeli točno mjesec dana od polaska, 25. kolovoza.²⁰ Zadaću da oslobođe habsburškog poslanika

hen: Duncker und Humblot, 1923; pretisci: 1986. i 2004). Prijevod na današnji njemački: Hans Hattenhauer i Uwe Bake (prir. i prev.), *Ein Fugger-Kaufmann im Osmanischen Reich: Bericht von einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553-1555 von Hans Dernschwam, mit einem Epigraphischen Anhang von Patrick Breternitz und Werner Eck* (Frankfurt na Majni i New York: Peter Lang, 2012). Novo izdanje s novim prijevodom (nije mi bilo dostupno): Franz Babinger (prir.), *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-55)*, prijevod na novovisokonjemački: Jörg Riecke (Berlin: Duncker und Humblot, 2014). Nedavni rad o Dernschwamovu dnevniku: Johannes Fouquet, »Die Antike am Wegesrand. Der Humanist und Fuggerfaktor Hans Dernschwam auf einer Reise ins innere Kleinasien«, u: J. Fouquet et al. (ur.), *Argonautica. Festschrift für Reinhard Stupperich*, Boreas Beiheft 12 (Münster, 2019), str. 325–336.

¹⁶ Usp. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 43, 221.

¹⁷ Za mađarski oblik imena usp. Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire: 14th-16th century Hungarian diplomacy in the East* (Segedin, 1978), str. 163, 179, 185 itd.

¹⁸ Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 43, 220; u bilj. 203 na str. 284 tumači se da Diak (*recite diák*) na mađarskom znači latinist, student. Hattenhauer i Bake (prir. i prev.), *Ein Fugger-Kaufmann*, str. 62 i drugdje, prevođe: »Lateinstudent«. U pismu upućenom Zayu i Vrančiću od 3. rujna 1561. Belsius sam sebe predstavlja ovako: *Ego Joannes Belsius ad latus Reverendissimi domini Antonii Verantii et Francisci Zay, Oratorum in Turcia Secretarius* (»Ja, Joannes Belsius, pobočnik prečasnoga gospodina Antuna Vrančića i Franje Zaya, tajnik poklisařa u Turskoj«), Verancsics Antal, *Összes munkái [Opera omnia]*, sv. 12 (prir. László Szalay i Gusztáv Wenzel), Monumenta Hungariae historica – Scriptores, 32 (Budimpešta: Eggenberger, 1875), pismo XXVIII, str. 250. U literaturi se redovito kaže da je Belsius bio Vrančićev tajnik.

¹⁹ Usp. Lajos Tardy i Éva Moskovszky, »Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum (1555)«, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1973), str. 375-395 (390-393); Gábor Almási, *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe* (Leiden: Brill, 2010), str. 120-121.

²⁰ O putovanju europskim kopnom izvješće iz prve ruke dao je sam Antun Vrančić u putopisu što ga je njegov prvi izdavač naslovio *Iter Buda Hadrianopolim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio [...], nunc primum e Verantiano Carthophylacio in lucem editum* (Venetijs: Aloysius Milocco, 1774), tiskano kao prilog između sv. I. i II. u: Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia I-II* (In Venezia: Presso Alvise Milocco, 1774); ponovno objavljeno

Malvezzija obavili su brzo i lako, no pregovori o Transilvaniji zapeli su na mrtvoj točki. Sutradan nakon prvog sastanka s poslanicima Sulejman je otiašao u Malu Aziju, gdje je započinjao rat s Perzijancima,²¹ a pregovore su poslanici nastavili s Rustem-pašom. Zbog takvih okolnosti Vrančić i Zay poslali su Malvezziju k Ferdinandu u Beč po nove upute. Njihov se boravak u Carigradu neočekivano produžio zbog vojničke pobune protiv sultana Sulejmana koju je vodio njegov najstariji sin Mustafa, a ni Malvezzi se nikako nije vraćao iz Beča. Tek u siječnju 1555. poslanici su uspjeli doznati da umjesto njega Ferdinand šalje drugog pregovarača. Bio je to ugledni flamanski humanist Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592),²² koji će se upravo zahvaljujući tom poslanstvu proslaviti kao otkrivač rukopisa i starina, kao putopisac i diplomat te napokon kao donosilac novih biljnih i životinjskih vrsta u Europu.²³ Busbecq je u Carigrad prispio 20. siječnja 1555; u njegovoj pratnji bili su slikar i crtač Melchior Lorck (1526/27 – poslije 1583), kojem dugujemo obilnu likovnu građu s putovanja (među inim i portrete važnijih sudionika), te Busbecqov prijatelj i osobni liječnik Willem Quackelbeen (1527-1561), kojeg je kao vrsna botaničara na putu osobito privlačila nepoznata flora, ali i antički natpisi i novac.²⁴

Krajem veljače u Carigrad stiže Sulejmanov glasnik, koji javlja da će trojicu poslanika Ferdinanda I. Habsburškog sultana primiti u audijenciji na svojem dvoru u Amasyi (antička Amasia, tristotinjak kilometara sjeveroistočno od Ankare).²⁵ U Malu Aziju poslanstvo je prešlo 9. ožujka.²⁶ Etape putovanja prema Ankari i dalje

kao »(Utazási napló)«, tj. »(Dnevnik putovanja)« u: Verancsics Antal, *Összes munkái*, sv. 1 (ur. László Szalay), Monumenta Hungariae historica – Scriptores, 2 (Pešta: Eggenberger, 1857), str. 288-334. Hrvatski prijevod: *Putovanje iz Budima u Drinopolje*, s lat. prev. Darko Novaković, u: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, s talij. prev. Mate Maras (Zagreb: Globus, 1984), str. 115-145. Za literaturu o tom Vrančićevu djelu usp. naslove navedene ovdje u bilj. 12 (osim Lakić [ur.], *Zbornik o Antunu Vrančiću*). Njima treba dodati i: Petar Matković, »Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. wieka. VI. Putovanje A. Vrančića g. 1553. u Carigrad«, *Rad JAZU* 8 (1884), str. 1-60; Diana Sorić i Teuta Serreqi Jurić, »Literary Aspects of Antun Vrančić's Travelogue *Iter Buda Hadriapolim*«, *Živa antika* 68 (2018), br. 1-2, str. 153-168.

²¹ Usp. Vlašić, »Uvodna studija«, u: Blažević i Vlašić (ur.), *Carigradska pisma*, str. 41.

²² Busbecq i Antun Vrančić poznavali su se otprije; usp. Verancsics Antal, *Összes munkái*, sv. 4 (prir. László Szalay), Monumenta Hungariae historica – Scriptores, 5 (Pešta: Eggenberger, 1859), pismo br. IV, str. 5-6.

²³ Ključna monografija o Busbecquu: Zweder R.W.M. von Martels, *Augerius Gislenius Busbequius. Leven en werk van de keizerlijke gezant aan het hof van Suleyman de Grote. Een biografische, literaire en historische studie met editie van onuitgegeven teksten* [doktorska disertacija], Groningen: Universiteitsdrukkerij, 1989. Služio sam se opsežnim engleskim sažetkom (stupci 549-558), koji je kao pdf-dokument dostupan na internetu, URL: <http://hdl.handle.net/11370/3a43f3b0-a4d3-4803-b0b5-fb0b4248cb0e> (pristupljeno 1. veljače 2019). Usp. i: Z.R.W.M. von Martels, »Le cercle des amis de Busbequius«, u: André Rousseau (ur.), *Sur les traces de Busbecq et du Gotique* (Lille: Presses Universitaires de Lille, 1991), 27-40.

²⁴ Usp. Z.R.W.M. von Martels, »The discovery of the inscription of the *Res Gestae Divi Augusti*«, *Studi umanistici picent* 11 (1991), str. 147-156 (148); isti, »Le cercle des amis de Busbequius«, u: Rousseau (ur.), *Sur les traces*, str. 31-32.

²⁵ Usp. Von Martels, »The discovery«, str. 147.

²⁶ Usp. Verancsics, *Összes munkái*, sv. 4, pismo br. XVIII, str. 33; Babinger (prir.), *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 151.

Melchior Lorck, bakrorezni portreti Antuna Vrančića (1556),

Franje Zaya (1557) i Augiera de Busbecqa (1557)

(prva dva portreta u Albertini u Beču, treći u Kraljevskoj knjižnici u Kopenhagenu)

prema Amasyi, u koju su stigli 7. travnja, nabrojene su dosta suhoparno, ali uz pedantno bilježenje faktografije te uz dosta skica, u Dernschwamovu *Dnevniku*, prizore i doživljaje kojima je put obilovao isprirovijedao je s izrazitom književnom stilizacijom Busbecq u svojem putopisu u formi pisma *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*.²⁷ Što se tiče Antuna Vrančića, u njegovoj inače obilnoj korespondenciji ovdje, nažalost, nastaje praznina, pa od njega o tom dijelu puta ne doznajemo ništa; prva Antunova pisma nakon 9. ili 10. ožujka potječe tek iz vremena nakon povratka u Carigrad (što se zbilo 24. lipnja) i nose nadnevak 1. srpnja.²⁸ U neku ruku to bi moglo biti i razumljivo, jer političkih sadržaja sve do dolaska u Amasyu nije moglo biti, a na maloazijskom dijelu putovanja nije bilo tekliča po kojima bi slao i primao poštu.²⁹ Ipak, kao što ćemo vidjeti nešto kasnije

²⁷ Prvo izdanje: Augier Ghislain de Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbequii, etc. D. ad Solimannum Turcarum imperatorem C. M. oratore confecta. Eiusdem Busbequii De acie contra Turcam instruenda consilium* (Antwerpiae: Ex officina Christophori Plantini, 1581). To izdanje sadrži samo jedno »tursko pismo«; sljedeće izdanje, iz 1582, imat će ih dva, a u konačnici će ih biti četiri: *Legationis Turcicae Epistolae quattuor* (Parisiis: apud Aegidium Beys, 1589). Ta je knjige bila silno popularna: imala više od četrdeset izdanja i prevedena je na devet jezika; usp. Z.R.W.M. von Martels, »Verità e finzione nelle ‘epistolae turcicae’ di Augerius Busbequius«, *Res publica litterarum* 12 (1989), str. 115-121 (115).

²⁸ Za 9. ili 10. ožujka usp. Verancsics, *Összes munkái*, sv. 4, pismo br. XVIII, str. 33-34 (»Constantinopoli... nel nono di Marzo 1555«); br. XIX, str. 35 (nepotpisano, *Constantinopoli 10. Martii 1555*); za 1. srpnja usp. ibid., pisma br. XXIII-XXIX, str. 48-64. Za sve spomenute nadnevke usp. i Diana Sorić i Milenko Lončar, »Rukopisi Antuna Vrančića (Fol. Lat. 1681.) iz knjižnice Széchényi u Budimpešti«, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU* 35 (2017), str. 85-143, na str. 106-107: pisma br. 223, »Da Constantinopoli nel nono di Marzo 1555«; br. 240 (*Verancius ?*, *Constantinopoli, 10. Martii 1555*; br. 224-230, sva s naznakom *Constantinopoli, prima die mensis Julii 1555*).

²⁹ Da bi nekako nadoknadio prazninu, László Szalay, izdavač dotičnoga sveska Vrančićevih sabranih djela, umeće niz natuknica o tom dijelu putovanja koje su sastavljenе prema

(u odjelu 5.4.4), možda nije posve isključeno da su postojala i neka Vrančićeva pisma iz toga »praznog« razdoblja, samo što nam danas nisu dostupna.

Svoja zapažanja i dojmova na putovanju, natpise i ostale zanimljivosti Vrančić je od početka bilježio u već spomenutom putopisu danas poznatom pod naslovom *Iter Buda Hadrianopolim* (*Putovanje iz Budima u Drinopolje*); nažalost, tekst toga dragocjenog izvora naglo se prekida pred samim Drinopoljem kratkom rečenicom: *Et mox civitas Hadrianopolis* (»Malo zatim je grad Drinopolje«); nastavak teksta izgubljen je. Vrančić je zacijelo opisao i dalji tijek putovanja, boravak u Carigradu, put kroz Malu Aziju preko Ankare do Amasye, možda i povratak. Ako je svoj putopisni dnevnik i dalje ispisivao onako kako je to činio u sačuvanom dijelu, onda je šteta zbog toga gubitka uistinu golema: iz Vrančićeva pera imali bismo zacijelo najdragocjeniji opis ankarskog otkrića.³⁰

5. Sudionici otkrića Ankarskoga spomenika i njihova svjedočanstva

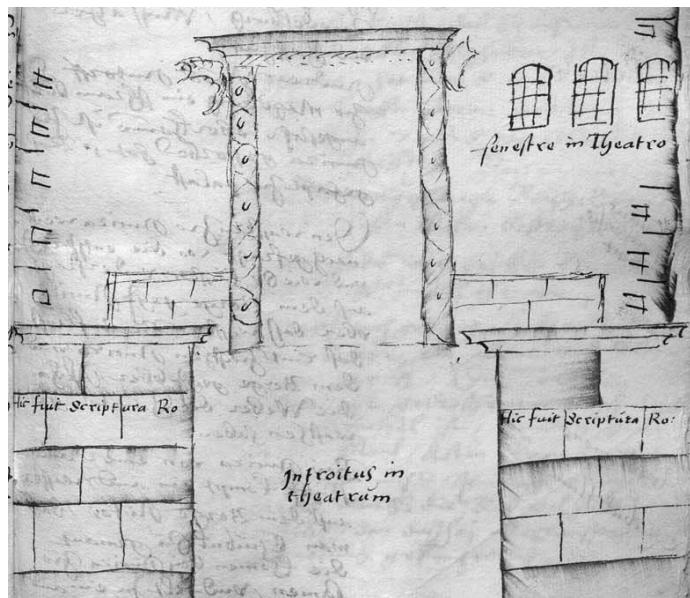
5.1. Hans Dernschwam

Od Carigrada do Ankare put je trajao 19 dana. U grad su putnici ušli 28. ožujka, a sutradan su se zadržali u njemu radi predaha i razgledanja. Toga su dana – dakle: 29. ožujka 1555. – pri obilasku grada otkrili rimsku građevinu i na njezinim zidovima uklesan natpis. Evo kako o tom izvješće Dernschwam:

»Wie wyrd adi 28 Marzo vor mittages gen Ancyra einzogen. [...] In der stadt auf dem berge [...] haben wjr noch ein allt remisch gepew gesehen, welchs ein gros gewaldig theatrum ader palatium gewesen [...] Das haus hot nuir auff ainer seitten gegen mittag 3 hoche fenster gehapt vnd stainen gytther. Das thor vnd eingang in das palatium ist 12 schuech brait vnd in 2 lanz knecht spiesse hoch von scheinen weissen marmel vnd ausgehawen. Vnd ehe man zw dem thor khompt,

jednomu kasnom izdanju Busbecqovih »turskih pisama«; usp. Verancsics, *Összes munkái*, sv. 4, br. XXI, str. 41-44. Kao izvor natuknica priredivač u bilješci navodi: *Legationis Turcicæ epistola prima*, u: *Augerii Gislenii Busbequii omnia quae extant*, Basel, 1740, str. 64-96.

³⁰ Sačuvani dio objavio je A. Fortis (usp. ovdje bilj. 20) prema autografu koji je zatekao u Šibeniku, u kartofilaciju obitelji Draganić-Vrančić. Danas se rukopis nalazi u budimpeštanskoj knjižnici Széchény pod signaturama Fol. Lat. 2380 i Fol. Lat. 422; usp. Diana Sorić i Teuta Serreqi Jurić, »Tekstualna transmisija Vrančićeva putopisa *Iter Buda Hadrianopolim*«, u: *Znanstveni kolokvij Ranonovovjekovna rukopisna baština u Hrvatskoj: artefakt, tekst, kontekst*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 18. listopada 2018. [knjižica sažetaka] (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018), str. 34-36. Fortis u bilješci dodaje: »Najzanimljiviji dio zapisa o tome dugome i opasnome pohodu bio je povjeren isusovcu Riceputiju koji je skupljao dragocjene dokumente po Dalmaciji pod izgovorom da će mu poslužiti za početo djelo *Illicum [sic] Sacrum*; doživio je sudbinu gotovo svih drugih spisa što ih je on skupio, nestavši s ovu stranu mora.« (Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 92). Fortis, koji nigdje ne spominje *Monumentum Ancyranum*, ne objašnjava po čemu je dio što ga je Riceputti uzeo najzanimljiviji ni odakle mu je to poznato. Možda se taj izgubljeni dio još uvijek skriva negdje u obilnoj i rasutoj ostavštini Riceputija, tj. među dijelom sačuvanim rukopisima njegove *Ilirske biblioteke*; o njoj najopsežnije piše Hrvoje Morović, »Bilješke uz katalog Riceputijevе 'Ilirske biblioteke'«, *Vjesnik biblioteka Hrvatske* 9 (1963), br. 1-2, str. 27-45.

Najraniji crtež hrama u Ankari (1555), u Dernschwamovu dnevniku.
Izvornik u Fuggerovu arhivu u Dillingenu, bez signature, II. dio, str. 119.
(Preuzeto iz Fouquet, »Die Antike am Wegesrand«, str. 330)

hot es von baiden sejten zwo hoche mauern von quadratten, als hoch wie das palatium gewest. Daselbst seind schone romane antiquitates zwirch vber noch der lenge eingehawen gewesen, die man zum thail lesen mugen.³¹

»Dne 28 ožujka prije podneva došli smo u Ankaru. [...] U gornjem dijelu grada [...] vidjeli smo još jednu staru rimsku građevinu, koja je bila vrlo prostran teatar ili palača [...] Zgrada je imala samo s jedne strane, prema jugu, tri visoka prozora sa željeznim rešetkama. Vrata i ulaz u palaču široki su dvanaest stopa i visoki koliko dva kopljanikova koplja, od klesanoga sjajno bijelog mramora. A prije nego što se dođe do vrata, s obje su strane dva visoka zida od četvrtasta kamenja, visoka koliko i palača. Tu su po čitavoj dužini urezane lijepе rimske antiquitates,³² koje su se dijelom mogle pročitati.«

Svojem opisu Dernschwam dodaje i jednu pravu dragocjenost – vlastiti crtež građevine. Unatoč tomu što je posrijedi samo skica, i to izvedena s nedosljednom perspektivom, crtež je neobično vrijedan kao najraniji grafički prikaz hrama u Ankari; osim toga, na njemu je jasno naznačeno mjesto gdje se nalazi natpis: lijevo i desno od središnje legende *Introitus in theatrum* Dernschwam je na prikazu zidova (očito: bočnih stijena pronaosa) zabilježio: *Hic fuit scriptura Ro<mana>*. Zapaziti je da on nigdje ne objašnjava o kakvu se natpisu radi.

³¹ Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 187, 188.

³² Hattenhauer i Bake, *Ein Fugger-Kaufmann*, str. 248, prevode »schone romane antiquitates« kao »schöne, römische Inschriften«.

5.2. Joannes Belsius

Dernschwamov dnevnik važan je ne samo zbog podataka o putovanju nego i zbog natpisa što ih on u nj prepisuje onako kako na njih nailazi. Ukupno ih je 90, od čega 25 latinskih i 65 grčkih. Zapravo, većinu tih natpisa u dnevnik nije prepisao sam Dernschwam, nego Belsius; od njegove ruke potječe mahom dulji latinski i svi grčki natpisi.³³ No za našu temu još je važnije da se na kraju dnevnika nalazi dodatak u kojem je iznova ispisana većina od tih natpisa, a pridodan je jedan kojeg u dnevniku nema: *Res gestae divi Augusti*.³⁴ Taj dodatak nije ispisao Dernschwam nego svojom rukom Joannes Belsius. Osim samog duktusa, to potvrđuje i bilješka na kraju priloga (rukopis u Fuggerovu arhivu, f. 32v):

[1] *Domino Durnschuamo Joannes Belsius Epperyensis, qui et collegit, haec raptim iam abituro conscripsit.*³⁵

[1] »Gospodinu Dernschwamu Joannes Belsius iz Eperjesa, koji je i prikupio, ovo je žurno ispisao kad je on već bio na odlasku.«

Njemu dakle dugujemo najraniji poznati prijepis Ankarskoga spomenika. Prijepis se nalazi na ff. 24r-29r, dok je na f. 23v Belsius zapisao:

[2] *In Ancyra vero inventa est tabula utrinque posita.*³⁶

[2] »U Ankari pak pronađen je natpis postavljen na obje strane.«

Koliko god bio nepotpun, Belsiusov je prijepis dragocjen zbog svoje pravosti, kao i zbog bilježaka kojima ga je popratio; jedino nam one daju kakav-takov uvid u ono što se doista zbivalo toga danas slavnoga 29. ožujka 1555.³⁷ Iznad

³³ Usp. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. XXXV.

³⁴ Epigrafski dodatak dnevniku dosad nije objavljen tiskom. Babinger ga je 1923. izostavio opravdavajući se komplikiranim sloganom s posebnim znakovima (natpisnim kraticama i sl.), što bi poskupilo izdanje (Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. XXXV). Hattenhauer i Bake (*Ein Fugger-Kaufmann*, str. 380-381) objašnjavaju da je dodatak ionako poslužio kao izvor za CIL i CIG, pa ga ni oni ne tiskaju, nego u »Epigraphischer Anhang« u svojoj knjizi (str. 379-412) daju izdanje, prijevod i komentar natpisa uvrštenih u dnevnik (u njihovu izdanju dnevnika natpisi se donose kao faksimilne reprodukcije iz rukopisa). Do završetka ovog rada nisam uspio pribaviti reprodukcije dodatka, pa se služim izvorima koje navodim u nastavku.

³⁵ Citiram prema Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 390; oni daju i sliku tog dijela teksta (na str. 396). Preglednosti radi, sve sam Belsiusove bilješke obrojio (redom kako ih citiram, ne nužno kako se pojavljuju u autografu).

³⁶ Citiram prema Walter Couvreur, »Le déchiffrement du Monument d'Ancyre«, u: André Rousseau (ur.), *Sur les traces de Busbecq et du gotique*, str. 79.

³⁷ Nažalost, Belsiusov prijepis Ankarskoga spomenika do danas nije objavljen. Jedina dostupna mi reprodukcija jedne stranice toga prvog prijepisa nalazi se u studiji Tardya i Moskovszky, pa je odatle i preuzimam. Rukopisnu inačicu Belsiusova prijepisa tiskao je Theodor Mommsen u svojem prevažnom, već spomenutom izdanju Augustove oporuke: *Res gestae divi Augusti*, str. XX-XXIII. On, dakako, nije mogao objaviti tekst prema autografu u Fuggerovu arhivu (koji je pronađen šest godina nakon njegove knjige; usp. ovdje bilj. 15), nego svoje izdanje temelji na nekoliko dostupnih mu rukopisa; usp. Mommsen, *Res gestae divi Augusti*, str. XVIII-XIX. (Usput, Mommsen nije mogao znati da je Belsius bio Vrančićev tajnik, nego misli da je bio u Busbecqovoj pratnji; stoga on svoj tekst naziva *Busbequianum exemplum*.) Prema riječima Hattenhauera i Bakea (*Ein Fugger-Kaufmann*,

Res gestae divi Augusti, prvi stupac u prijepisu Joannesa Belsiusa, u prilogu Dernschwamova dnevnika. Izvornik u Fuggerovu arhivu u Dillingenu, bez signature, f. 24r. (Preuzeto iz Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 395)

samog natpisa, u vrhu f. 24r, Belsius je zabilježio:

[3] *Ancire in Galatia maximum palatum fuit Augusti, ubi in introitu ex utraque parte res geste Augusti incise fuerunt, que non omnia legi potuerunt, quoque etiam prohibebamur ob concursum barbarorum.*³⁸

[3] »U Ankari u Galatiji nalazila se vrlo velika Augustova palača, gdje su na ulazu s obje strane bila urezana Augustova djela. Nije ih bilo moguće u cijelosti pročitati, a u tome nas je još ometala i nametljiva gomila barbara.«

380, bilj. 7), Mommsenovi izdanje iz 1883. posve se podudara s Belsiusovim autografnim prijepisom; s druge pak strane, Tardy i Moskovszky (»Zur Entdeckung«, str. 389, bilj. 44) tvrde da je autograf u Fuggerovu arhivu potpuniji nego rukopisi koji su bili dostupni Mommsenu; Couvreur nakon ne baš pregledne usporedbe Belsiusova autografa i »Busbecqova prijepisa« u Mommsenovu izdanju zaključuje da se izdanje podudara s Belsiusovim rukopisom, osim u nekoliko redaka (usp. Couvreur »Le déchiffrement«, str. 79, 88, bilj. 14). Očito je da bi Belsiusov autografni prijepis *Res gestae divi Augusti* trebalo napokon objaviti tiskom.

³⁸ Citiram prema Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 390 (uz sitne pravopisne prilagodbe, kakve sam proveo i u drugim citatima u ovom radu).

Još je nekoliko Belsiusovih bilježaka važno za pokušaj rekonstrukcije događaja 29. ožujka:

[4] *Nota, D. Durnschuame, hanc 3. lineam [recte: paginam] me ipsum laboriose descripsisse, quum alii aliis distributim ageremus officium.* (Na dnu prijepisa 3. stupca natpisa, f. 26 r)

[5] *Nota hac serie [i. e. in pagina 4] nec verbum, nedum versum desiderari.* (Na dnu prijepisa 4. stupca, f. 27v)

[6] *Hic omnia in serie desyderabis. Et praeter me nemo notavit* (Na dnu prijepisa 5. stupca, f. 28v)

[7] *Nota omnia haec utrinque maiusculis fuisse exarata literis et ubique punctulis intersertis post verba. o vero et i ubique magna o vero ubique parva. I autem ubique magna sunt.* (Na dnu prijepisa 6. stupca, f. 28v)³⁹

[4] »Zapazi, g. Dernschwame, da sam ovaj treći red [zapravo: stupac] sam s mukom prepisao, budući da smo posao podijelili tako da jedni rade jedno, a drugi drugo.«

[5] »Zapazi da u ovom nizu [tj. u stupcu 4] ne manjka ni riječ, nekmoli redak.«

[6] »Ovdje će ti sve u stupcu nedostajati. A osim mene nitko to nije zabilježio.«

[7] »Zapazi da je sve ovo, s obje strane, bilo ispisano majuskulnim slovima i da su posvuda između riječi umetnute točkice. o pak i i posvuda su velika Slovo o je pak posvuda malo, dok je I posvuda veliko.«⁴⁰

5.3. Augier Ghislain de Busbecq

5.3.1. Treće svjedočanstvo o otkriću ostavio je Augier de Busbecq. Odmah treba kazati da je ono nastalo znatno kasnije od Dernschwamova i Belsiusova – oko dvadeset pet godina nakon samoga događaja.⁴¹ No kako je jedino bilo objavljeno tiskom već u 16. st., sve donedavno je bitno utjecalo – a donekle utječe i danas – na zaključke o pronalasku Ankarskoga spomenika. Evo kako glasi slavno Busbecqovo izvješće:

³⁹ Citiram prema prema Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 79. Prve dvije bilješke daju i Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 390; oni na str. 396 daju i sliku bilješke [4].

⁴⁰ Belsiusova napomena o uvijek malom slovu o ostaje nejasna, jer za nju na kamenom predlošku nema opravdanja. Što se tiče slova I, njegova je generalizacija pogrešna. Naime, na natpisu se i longa rabi samo kad je u latinskom vokal »i« dug, a ni tu uvijek dosljedno. O toj i drugim grafijskim značajkama uklesanoga teksta usp. Jean Gagé, »Introduction«, u: *Res gestae divi Augusti* (Pariz: Les belles lettres, 1935), str. 45; Matijašić (prir. i prev.), *Djela Božanskog Augusta*, str. 16; Scheid, »Introduction«, u: *Res gestae divi Augusti*, str. LXXIII.

⁴¹ Vrančić i Zay napustili su Carigrad u kolovozu 1557, dok je Busbecq ondje ostao kao trajni poklisar sve do kraja kolovoza 1562. Von Martels tvrdi da su »turska pisma« napisana u razdoblju koje je neposredno prethodilo njihovu objavljivanju 1581-1589. Usp. Von Martels, »Verità e finzione«, str. 117. Busbecqovu kredibilitetu baš ne ide u prilog činjenica da je svoja pisma posve neuvjerljivo antedatirao, pa se tako na kraju prvoga (koje nas ovdje jedino zanima) čita nadnevak 1. rujna 1554 (umjesto 1555).

Ancyram venimus, mansione a Constantinopoli XIX. [...] Hic pulcherrimam vidimus inscriptionem et tabularum illarum, quibus indicem rerum a se gestarum complexus est Augustus, exemplum. Id quatenus legi potuit per nostros homines transcribendum curavimus. Exstat incisum aedificii quod olim fortasse praetorium fuerit, diruti et tecto carentis, marmoreis parietibus, ita ut dimidia pars intrantibus ad dextram, dimidia ad sinistram occurrat. Suprema capita fere integra sunt, media lacunis laborare incipiunt, infima vero clavarum et securium ictibus ita lacerata ut legi non possint. Quod sane rei literariae non mediocre damnum est a doctis merito deplorandum, idque eo magis quod urbem illam ab Asiae communitate Augusto dicatam fuisse constet.⁴²

»Stigli smo u Ankaru, naše devetnaesto noćiste od Konstantinopola. [...] Tu smo vidjeli prekrasan natpis s prijepisom onih ploča na kojima je August obuhvatio popis svojih djela. Pobrinuli smo se da ga naši ljudi prepišu onoliko koliko je bio čitljiv. Nalazi se uklesan na mramornim zidovima zgrade, danas ruševne i bez krova, koja je nekoć možda bila pretorij [tj. uredovni stan namjesnika u provinciji, op. B. L.] – i to tako da se onima koji ulaze polovica natpisa nalazi zdesna, a polovica slijeva. Poglavlja na vrhu gotovo su neoštećena, u sredini nastaju teškoće zbog praznina, dok su najniža tako uništena udarcima toljaga i sjekira da su nečitljiva. To je doista velik gubitak za književnost, i učeni ljudi itekako imaju razloga da zbog njega žale, utoliko više što je taj grad, kako je poznato, zajednica Azije posvetila Augustu.«

5.3.2. Neizravno o Busbecqovoj ulozi svjedoči Andreas Schott, izdavač prvog izdanja *Res gestae divi Augusti* (objavljenoga 1579), koji je zabilježio:

Nunc pretium operae fore credidi, si fragmentum breviarii imperii Augusti, a nemine, quod sciam, editum, publici usus facerem: quod Augerius Busbequius [...] Ancyrae in lapides incisum, quantum a Turcica vastatione reliquum factum est, describendum curavit et nobiscum humaniter communicavit.⁴³

»S tim u vezi smatrao sam da će biti vrijedno truda ako objavim ulomak kratkoga pregleda Augustove države, koji, koliko znam, nitko nije izdao. Nalazi se u Ankari, uklesan u kamen [...], a Augier Busbecq pobrinuo se da se prepiše onoliko koliko je preostalo od turskog uništavanja, i to mi je ljubazno stavio na raspolaganje.«

Schottovo svjedočanstvo, koje zaslugu za prijepis pripisuje samom Busbecqu (*describendum curavit*), nije relevantno kad imamo izravno svjedočanstvo samog Busbecqa. Ako je Schottova formulacija *describendum curavit* odjek Busbecqova *trasncribendum curavimus* u tada još neobjavljenom prvom »turskom pi-

⁴² Busbecq, *Itinerum Constantinopolitanum et Amasianum*, str. 79-80.

⁴³ Andreas Schottus (prir.), *De vita et moribus imperatorum Romanorum: excerpta ex libris Sexti Aurelii Victoris, a Caesare Augusto ad Theodosium Imperatorem. Andreas Schottus [...] emendabat [...] (Antverpiae: Ex officina Christophori Plantini, 1579)*, str. 69; prvo izdanje natpisa nalazi se na str. 70-77. Ova knjiga ne smije se pomiješati s onom što ju je Schott objavio iste godine, a u kojoj nema Ankarskoga spomenika: *Sext. Aurelii Victoris Historiae Romanae breviarium. Nunquam antehac editum. Ex bibliotheca Andreae Schotti, cuius etiam notae adjectae sunt* (Antverpiae: Ex officina Christophori Plantini, 1579).

smu« (koje će biti tiskano 1581. u knjizi *Itinera Constantinopolitanum et Amasanum*).⁴⁴ onda je on podrazumio da je Busbecq upotrijebio pluralis auctoris, što ipak nije točno jer Busbecq nigdje u svojim pismima o sebi ne govori u množini; dapače, »kad god želi naglasiti da nešto čini sam, redovito govori u jednini«.⁴⁵

5.3.3. Ponešto zbumujuća svjedočanstva o Busbecqovu interesu za natpis sadrže dva izvora koja donosim u nastavku. Carolus Clusius (Charles de L'Écluse, 1526-1609), nizozemski botaničar koji se živo zanimalo i za starine, u jednom pismu flamanskom klasičnom filologu Justusu Lipsiu (Joest Lips, 1547-1606) piše:⁴⁶

Cum illustris heros Augerius Bousbequius Viennae ageret, meo rogatu omnes schedarum fasciculos evolvit, ut Ancyranarum tabularum exemplar ab ipso, dum Caesareus legatus ad Turcarum imperatorem esset, exceptum, inveniret, quod mihi traderet, sed frustra: postea enim succurrit, id alicui, cuius nomen excidisset, mutuo datum, et non restitutum. Illius sane exemplar eo libentius habuisse, quoniam minus mendosum existimassem quam reliqua.

»Kad je znameniti muž Augier Busbecq boravio u Beču, na moju je zamolbu prelistao sve svežnjeve svojih papira ne bi li našao prijepis ankarskih ploča što ga je sam dobio dok je bio carski poklisar kod turskoga vladara, kako bi mi ga predao – ali uzalud: naime, poslije se sjetio da ga je posudio nekomu čije je ime zaboravio, a nije ga dobio natrag. Njegov bih prijepis bio doista rado imao, jer sam smatrao da bi bio manje nepotpun od ostalih.«

Tardy i Moskovszky, a također i Von Martels, zaključuju da se bečki susret zbio 1574. te zapažaju da je natpis u međuvremenu bio pao u zaborav; tek tada – gotovo devetnaest godina nakon pronalaska – pojavljuju se prvi znakovi da je privukao pozornost učenih ljudi.⁴⁷ S tim u vezi postavlja se pitanje otkud je Clusius mogao zaključiti da bi Busbecqov prijepis bio manje nepotpun, tj. otkud je uopće u tom trenutku znao da postoje i drugi prijepisi? Kao što ćemo uskoro vidjeti (usp. odsječak 5.4.2), Clusius će od Fausta Vrančića dobiti Antunov primjerak 1576, tj. oko dvije godine nakon susreta s Busbecqom. No o tome da je barem jedan prijepis mogao vidjeti već 1574. govori sljedeće svjedočanstvo.

5.3.4. Naime, otprilike u isto doba, tj. 1574, na scenu stupa novi lik u našoj potrazi: Stephanus Pighius (Steven Wynants Pighe/Pigge, 1520-1604), nizozemski humanist i antikvar, koji je tada bio učitelj mladog vojvode od Clèvesa. On je sa svojim učenikom od 1571. boravio u Beču, na dvoru cara Maksimilijana II. Habsburškoga, gdje se upoznao s učenjacima kao što su bili Justus Lipisus, ugarski humanist Johannes Sambucus (János Zsámboky, 1531-1584) i sam Busbecq. Pighius je tada radio na komentaru uz *Kapitolinske faste*, pa su mu bili potrebni

⁴⁴ Usp ovdje bilj. 27.

⁴⁵ Usp. Novaković i Vratović, *S visina sve*, str. 135-136; Von Martels, »The discovery«, str. 154, bilj. 32, i ovdje odjeljke 6.1. i 6.2.

⁴⁶ Ovdje donosim završni dio pisma, koji se odnosi na Busbecqa. U prethodnim dijelovima Clusius govori o Vrančiću, o čemu usp. ovdje odjeljke 5.4.2. i 5.4.3.

⁴⁷ Usp. Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 379-380; Von Martels, »The discovery«, str. 151.

brojni historiografski, numizmatički i epigrafski izvori. Od Busbecqa je čuo za postojanje Ankarskoga spomenika, što ga je potaknulo da 6. kolovoza 1574. piše Karelui Rijmu (ili Rymu), tada carskom poklisaru u Carigradu. Važan dio tog pisma glasi:

Cum igitur ornatissimus ac bonarum artium amantissimus vir, D. Augerius a Busbecke mihi persuaserit Ancyrae, – in Galatia, – adhuc temporis extare et se vidisse magnas breviarii rerum gestarum D. Augusti reliquias antiquissimis marmoris parietibus insculptas; spemque fecerit eas descriptas haberi inde posse, quandoquidem Christiani mercatores ad illud celebre emporium saepius proficiscantur; si quis inter eos reperiri poterit Latinae linguae non ignarus, qui exscribendi negotium spe mercedis accipiat; vel si quis alius peritior eo mittatur, qui ordine et forma qua in parietibus extant literas recte describat.⁴⁸

»Dični gospodin Augier od Busbecqa, veliki poklonik lijepih umijeća, uvjedio me je da u Ankari, u Galatiji, još uvijek postoje – i da ih je on video – znatni ostaci kratkoga pregleda djela božanskog Augusta, uklesani na drevnim zidovima od mramora; ujedno je izrazio nadu da bi se odande mogao pribaviti njihov prijepis, budući da kršćanski trgovci dosta često odlaze u to prometno trgovište, ako se među njima nađe koji dobar znalac latinskoga jezika koji bi se uz obećanu nagradu prihvatio zadaće prepisivanja, ili ako bi se onamo poslao tko drugi, vještiji, koji bi točno prepisao slova u rasporedu i obliku u kojem se nalaze na zidovima.«

Iz Rijmova odgovora od 1. studenoga 1574. (treba se sjetiti da su i ljudi i pošta tim područjem putovali sporu) doznaje se da on, nažalost, ne može udovljiti zamolbi jer se upravo spremna povratak u Beč, no prenijet će je svojem nastupniku Davidu Ungnadu. Koliko je poznato, Pighius ipak nije uspio tim putem doći do valjana prijepisa, no čini se da je neku kopiju natpisa u međuvremenu dobio posredovanjem Johannesa Sambucusa, jer mu ovaj 30. kolovoza 1574. javlja (nažalost bez ikakve druge naznake): *Ancyranam omnino intra 4 dies habebimus* (»Ankarski ćemo natpis imati najdalje za četiri dana«). Očito je da je Sambucus znao da prijepis postoji i tko mu je vlasnik, ali o tome nije ništa zabilježio. Te okolnosti kao i kratak rok u kojem će prijepis stići u Beč navode Tardyja i Moszkovsky na zaključak da je Sambucus (koji je tada u Beču) pošiljku očekivao iz nedaleke rodne Ugarske; to ih pak dovodi do pretpostavke kako je on kopiju teksta zatražio od Fausta Vrančića (pa bi, dakle, posrijedi bio Antunov prijepis). Što je dalje bilo s tim tekstom (koji je Pighius doista i dobio), teško je kazati; kako je nedugo zatim Pighius sa svojim učenikom otputovao u Rim, Tardy i Moskovszky vide mu trag u jednom vatikanskom kodeksu (Vat. Lat. 6217, ff. 280rv, 293r-295v).⁴⁹ No niz njihovih pretpostavki ostaje bez čvršćeg uporišta, pa ga treba primiti s oprezom. Neuvjerljiv je njihov zaključak (na temelju upravo

⁴⁸ Henry de Vocht (prir.), *Stephani Vinandi Pighii Epistolarium: Published from the Brussels Copy* (Louvain: Librairie universitaire, 1959) str. 340. Usp. i Von Martels, »The discovery«, str. 151 i 155, bilj. 35.

⁴⁹ Za potanji pregled ovđe ukratko prikazanih događaja i pretpostavki, s uputnicama na izvore i literaturu, usp. Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 81; Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 382; Von Martels, »The discovery«, str. 151, 154-155.

citirana Clususova i Pighiusova pisma) da Busbecq uopće nije znao kako je u Ankari 1555. načinjen prijepis natpisa i da postoji više primjeraka tog prijepisa.⁵⁰ Busbecq je ipak bio u Ankari u času otkrića, a iz pisama se može samo zaključiti da je on posjedovao jedan od prijepisa, ali se prema njemu odnosio nemarno, očito ne shvaćajući kolika je važnost toga teksta.⁵¹ No s obzirom na višedesetljetušutnju ostalih sudionika otkrića, i njima bi se mogao uputiti sličan prigovor. Takav njihov odnos možda se može objasnitи činjenicom da je prijepis koji su imali uistinu bio vrlo nepotpun i načinjen na brzu ruku.⁵²

5.4. Antun Vrančić

Vrijeme je da se zapitamo: a što je Antunom Vrančićem? Je li sačuvan ikakav trag o njegovoj ulozi u otkrivanju i prepisivanju natpisa? Kako je već rečeno, dio njegova putopisa koji se odnosi na maloazijski dio puta danas je izgubljen, a nisu nam dostupna ni pisma iz toga razdoblja. Postoji ipak nekoliko kasnijih izvora koji šibenskog humanista izravno povezuju s Ankarskim spomenikom.

5.4.1. Kao prvi donosim onaj što ga je sačuvao Hans Löwenklau (Joannes Leunclavius, 1541-1594), njemački povjesničar, grecist i orijentalist, stručnjak za osmansku povijest.⁵³ Kronikama osmanskih sultana u latinskom prijevodu, što ih je 1588. objavio pod naslovom *Annales Sultanorum Othmanidarum*, on je pridodao vlastitu kompilaciju podataka o Osmanskom Carstvu naslovljenu *Pandectes historiae Turcicae*. U tom dodatku govori i o otkriću i važnosti Ankarskoga spomenika:

Id vero tam insigne monumentum antiquitatis Romanae, quia lector existimare facile potest, a XXXIII et amplius annis admodum esse deformatum, et ab infestis omni Graecae Romanaeque elegantiae barbaris cottidie magis etiam lacerari ac dirui, placet eorum causa, qui antiquitatum vere magni aestimandarum studiosi sunt, sic expressum hoc loco subjicere, quemadmodum id temporis legatus Caesaris Ferdinandi, maximae vir dignitatis, Antonius Verantius, Episcopus Agriensis, per suos transscribi curavit. Mecum vero communicabat ante profectionem ad Turcos nostram vir nobilis, et antiqua virtute ac fide, Karulus Clusius Atrebas, acceptum ab Antonii praesulis nepote, Fausto Verantio.⁵⁴

⁵⁰ Usp. Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 381; za kritiku njihova zaključka usp. Von Martels, »The discovery«, str. 153, bilj. 5.

⁵¹ Bez obzira na to je li ga posudio ili ga je zagubio, poslije je očito došao do svojeg primjeka jer znamo da ga je dao Schottu da po njemu objavi svoje izdanje (1579).

⁵² Usp. Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, 392.

⁵³ Usp. Almut Höfert, »Hans Löwenklau«, u: Thomas et al. (ur.), *Christian-Muslim Relations*, sv. 7, str. 481-488. Usp. i Pál Ács, »Pro Turcis and contra Turcos. Curiosity, scholarship and spiritualism in Turkish histories by Johannes Löwenklau (1541-1594)«, *Acta Comeniana* 25 (2011), str. 1-22; isti, »'A Good and Honest Turk'. A European Legend in the Context of Sixteenth-Century Oriental Studies«, u: Herbert Karner et al. (ur.), *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400-1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism* (Palatium e-publication 1, 2014), str. 267-282 (tu se na str. 268-272 govori i o habsburškom poslanstvu Sulejmanu te o otkriću Ankarskoga spomenika).

⁵⁴ Johannes Leunclavius, *Annales Sultanorum Othmanidarum* (Francofurti: Apud Andreae

»Čitatelj lako može prosuditi da je u proteklih trideset četiri i više godina taj tako znamenit spomenik rimske starine uvelike nagrđen te da ga barbari, neprijateljski nastrojeni prema svakoj grčkoj i rimsкој profinjenosti, danomice sve više razbijaju i ruše. Stoga sam ga, poradi onih koji nastoje oko toga da se spomenici starine uistinu visoko cijene, odlučio ovdje objaviti, i to u onom obliku u kojem je tadašnji poklisar cara Ferdinanda, čovjek najvišega dostojanstva, Antun Vrančić, biskup jegerski, dao da ga njegovi ljudi prepisu. Meni ga je pak, prije našega polaska u tursku zemlju, ustupio plemeniti muž drevne čestitosti i povjerenja Carolus Clusius iz Arrasa, koji ga je dobio od Fausta Vrančića, nećaka biskupa Antuna.«⁵⁵

5.4.2. Spomenuti Carolus Clusius u već citiranom pismu Justusu Lipsiu (usp. odsječak 5.3.3) ustvrdio je da je natpis prepisao sam Antun Vrančić. Evo kako o tome pismu izvješće Lipsius:

*Clusius, amicus noster, de hoc lapide sic ad me scripsit: Antonii Verantii, Archiepiscopi Strigoniensis, exemplar (quod, dum Caesarei legati munere apud Turcarum imperatorem fungeretur, descriptis) sequutus sum, uti ab eius nepote Fausto Verantio (qui nunc supremus Vngariae Secretarius est) accepi anno 1576: propterea versuum in singulis paginis numerum, characterum formam, vocabulorum divisiones, atque interdum repetitiones, ut in ipsius exemplari erant, observavi, existimans expressum esse ad normam tabularum quae Ancyra sunt.*⁵⁶

»Moj prijatelj Clusius ovako mi je pisao o tom kamenu: ‘Slijedio sam prijepis Antuna Vrančića, ostrogonskog nadbiskupa (što ga je prepisao dok je bio carski poklisar kod turskoga vladara), kako ga godine 1576. dobih od njegova nećaka Fausta Vrančića (koji je sada vrhovni tajnik Ugarske): zbog toga sam broj redaka u pojedinim stupcima, oblik slova, odjeljivanja i kadšto ponavljanja riječi zadržao onako kako je bilo u njegovu prijepisu, smatrajući da je to vjerno prikazano prema pločama koje se nalaze u Ankari.’«

Clusiusovo *descriptis* možda je samo varijacija formulacije *per suos transcribi curavit*, koju je priopćio Löwenklau, ali ne možemo biti sigurni. No Antunov primjerak očito se odlikovao istom onom brigom za što vjernije prenošenje uklesanoga teksta koju smo zamjetili u Belsiusa, pa smijemo pretpostaviti da potječe izravno od njega. Inače, Clusius je u jednom prethodnom pismu, od 22. ožujka 1587, zamolio Lipsiusa za savjet glede nekih nejasnih mjesta u rukopisu

Wecheli heredes et al., 1588), str. 205. Usp. i Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 383.

⁵⁵ Nije naodmet dodati da je Löwenklau od Fausta dobio još jedan važan Antunov rukopis, tzv. *Codex Verantius*, koji je sadržavao talijanski prijevod jedne turske kronike; on je pak Löwenklau poslužio kao jedan od najvažnijih izvora u sastavljanju djela *Historiae Musulmanna Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII* (Frankfurt, 1591); usp. Höfert, »Hans Löwenklau«, u: Thomas et al. (ur.), *Christian-Muslim Relations*, str. 482, 485, 487.

⁵⁶ Pismo je (čini se, parcijalno, i bez nadnevka) objavio Justus Lipsius u djelu Martina de Smeta *Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam, liber. Accessit auctarium a Justo Lipsio* (Lugduni Batavorum: Ex officina Plantiniana, 1588), *Auctarium*, str. 22. Više o tome u Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 83; Von Martels, »The discovery«, str. 152.

Res gestae divi Augusti koji je imao u rukama; prijepis toga (Vrančićeva) primjerka poslao je u prilogu pisma Lipsiusu, a ovaj ga je odlučio iskoristiti u priređivanju vlastitoga izdanja *Res gestae u Auctariumu*.⁵⁷ To je izdanje Lipsius priredio tako što je s pomoću Vrančićeva teksta korigirao tekst prvog izdanja *Res gestae*, što ga u Antwerpenu 1579. objavio Andreas Schott prema tekstu koji je dobio od Busbecqa.⁵⁸

5.4.3. Treće svjedočanstvo nalazi se u nastavku upravo citiranoga Clusiusova pisma, ali ga odvajam zbog toga što donosi drugačiju vrstu podataka:

*Anno autem 1584. proficiscenti Constantinopolim C.V. Lewenclawio cum magnifico domino Henrico de Liechtenstain, Caesareo legato, Verantii exemplar dedi, ipsum pro nostra amicitia obnixe orans, ut si per occasionem Ancyram proficisceretur, diligenter cum tabulis illis conferret, et an per omnia responderet, observaret. Ille quidem, ob gravem legati morbum, quo etiam istic extinctus est, id praestare non potuit; sed binos nobiles Germanos Byzantii invenit, qui superiore hieme Ancyrae fuerant, et quae in tabulis incisa diligenter exceperant. Cum iis contulit Verantianum exemplar, per omnia respondere deprehendit, nisi quod pro COLLEGA. serie II. versu 3. CONLEGA habuerunt, et in continuatione I. seriei opposito latere versu 10. QVOTIESCVMQVE. pro QVOCIESCVNQVE. Alioqui eorum exemplar minus integrum fuit Verantiano: corrumpuntur enim quotidianie tabularum characteres Turcarum militum insolentia, praesertim cum Christianos eas inscriptiones excipere conspiciunt, quod binis illis nobilibus Germanis describentibus accidit.*⁵⁹

»Godine pak 1584. Vrančićev sam prijepis dao uglednom gospodinu Löwenklaunu, koji je kretao za Konstantinopol s uzvišenim gospodinom Henrikom od Lichtensteina, carskim poklisarom; usrdno sam ga, za ljubav našeg prijateljstva, zamolio – nanese li ga put u Ankaru – da taj prijepis pomno usporedi s tamošnjim pločama i da obrati pozornost podudara li se u svemu s njima. On to ipak nije mogao izvršiti zbog teške poklisarove bolesti, od koje je ovaj onđe i preminuo; ali u Bizantiju je pronašao dvojicu njemačkih plemića koji su prošle zime bili u Ankari i pozorno su zabilježili ono što je uklesano na pločama. On je s njima usporedio Vrančićev prijepis i našao da je u svemu podudaran, osim što umjesto COLLEGA u II. stupcu, u 3. retku, oni imaju CONLEGA i što u nastavku natpisa, u I. stupcu s druge strane,⁶⁰ u 10. retku, oni imaju QVOTIESCVMQVE. umjesto QVOCIESCVNQVE.⁶¹ Što se tiče ostaloga njihov je prijepis manje cjelevit od

⁵⁷ Za Lipsiusovo izdanje usp. *Inscriptionum antiquarum... Auctarium*, str. 19-22. Na pošiljci iz ožujka 1587. Lipsius je Clusiusu zahvalio pismom od 14. siječnja 1588, a pismo koje prenosi u *Auctarium*, i koje sam upravo citirao, potječe iz razdoblja između dvaju spomenutih pisama, pa ga zacijelo treba datirati u razdoblje travanj-prosinac 1588. Usp. Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 83.

⁵⁸ O tome usp. i odjeljak 6.3. ovoga rada.

⁵⁹ Usp. Lipsius, *Auctarium*, str. 22.

⁶⁰ To je zapravo četvrti stupac natpisa.

⁶¹ U današnjim izdanjima u dotičnim stupcima piše CONLEGÁ (*conlega*) i QVOTIENS-CVMQVE (*quotiens cumque*); brojevi redaka kod Clusiusa ne podudaraju se sa zbiljskim stanjem; usp. Scheid (prir.), *Res gestae divi Augusti*, str.CXLVII i CLV, 9 i 17, tj. *R. gest. div. Aug.* 8,4 i 21,3.

Vrančićeva: naime, turski vojnici iz dana u dan bahato oštećuju slova na pločama, naročito kad opaze da kršćani bilježe te natpise, a to se kod prepisivanja dogodilo i onoj dvojici njemačkih plemića.«

Mommsen oštro kritizira ovo izvješće, tvrdeći: *Hae nugae sunt; nam ex iis quae de exemplo Germanorum illorum Clusius affert, intellegitur eos non lapidem descripsisse, sed exemplum Busbequianum obtulisse Leunclavio.*⁶² (»To su tričarije: ta iz onoga što Clusius iznosi o prijepisu onih Nijemaca vidi se da oni nisu prepisivali s kamena, nego da su Löwenklaau pokazali Busbecqov prijepis.«) No budući da znamo kako Mommsenovo *exemplum Busbequianum* zapravo znači Belsiusov prijepis (usp. ovdje bilj. 37), ovaj podatak govori nam o bliskosti Vrančićeva i Belsiusova teksta.

5.4.4. Četvrti je izvor znatno kasniji, ali je dodatno zanimljiv zato što se poziva na jedno Vrančićovo pismo koje nam danas ostaje poznato samo po tom neizravnom tragu. Naime, ugledni ugarski povjesničar, isusovac György Pray (1723-1801), koji je bio knjižničar budimskoga sveučilišta, imao je, kako sam kaže, u rukama korespondenciju (tada još netiskanu) Antuna Vrančića. U svojem katalogu ugarskih nadbiskupa Pray među onima ostrogonskim navodi, dakako, i Vrančića, o kojemu među inim bilježi:

*Vir sua aetate inter doctissimos, et politicae artis gnarissimos, qui multis, ac variis, iisque difficillimis legationibus perfunctus est, numerandus. Nihilo erat remissior in orthodoxa religione conservanda, ac propaganda, ut ex ejus epistolis, quarum tres tomi MSS exstant, facile colligitur. In his non obscurum indicium est, Marmor Arundelianum ab eo omnium primo detectum esse.*⁶³

»Čovjek kojega valja uvrstiti među najučenije i u političko umijeće najupućenije ljude njegova vremena; obavio je mnoga i raznovrsna, k tomu iznimno teška poslanstva. Jednako tako bio je neumoran u očuvanju i širenju prave vjere, što se lako može razabrati iz njegovih pisama, od kojih postoje tri rukopisna sveska. U njima je i posve jasan znak da je on prvi od sviju otkrio arundelski [tj. ankarski, op. B. L.] miramor.«

Zbunjajući podatak *Marmor Arundelianum* ispravljen je na kraju knjige, u rubrici *Errata corrigere*, gdje stoji: [p.] 182 *Arundelianum – Ancyranum*.⁶⁴ Ostaje međutim nejasno kakva su to tri sveska Vrančićevih pisama što ih je Pray u rukama imao, kako možemo pretpostaviti, najkasnije 1776. O sudbini Antunovih rukopisa (izuzmemli one koji su danas u NSK u Zagrebu)⁶⁵ zna se da ih je nakon njegove smrti nečak Faust Vrančić odnio u Šibenik, da bi ih 1797. potomci

⁶² Usp. Mommsen, *Res gestae divi Augusti*, str. XIX.

⁶³ Georg Pray, *Specimen hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*, sv. I (Posonii et Cassoviae, 1776), str. 182. Usp. i Tardy i Moskovszky, "Zur Entdeckung", str. 384.

⁶⁴ Pray, *Specimen*, str. [436].

⁶⁵ O njima usp. Darko Novaković, »Neobjavljena ostavština Antuna, Mihovila i Fausta Vrančića: R-5717 u rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu« i Ivan Kosić, »Ostavština obitelji Vrančić u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice«, u Lakić (ur.), *Zbornik o Antunu Vrančiću*, str. 155-181 i 215-232.

dijelom prodali, a dijelom darovali u Beč; tu ih je otkupio grof Ferenc Széchényi za svoju privatnu knjižnicu.⁶⁶ Godine 1807. on je cijelu zbirku ostavio Ugarskom nacionalnom muzeju.⁶⁷ Nije jasno kako je Pray mogao vidjeti Vrančićeva pisma dvadesetak godina prije nego što su dospjela u Beč. Gotovo je posve isključeno da je on radi toga putovao u Šibenik, pa ostaje pretpostaviti da su neki prijepisi Vrančićevih pisama postojali u Budimu ili Beču već oko 1776. Tu pretpostavku zasad nije moguće ni potvrditi ni opovrgnuti.⁶⁸

6. Analiza svjedočanstava

Želimo li izvesti koliko-toliko pouzdane zaključke iz izvora navedenih u prethodnom odjeljku, prednost valja dati zapisima neposrednih sudionika otkrića, i to najprije onima koji su nastali neposredno nakon događaja. Oba ta kriterija zadovoljavaju samo Dernschwam i Belsius. Busbecq jest bio sudionikom, ali piše znatno kasnije. I Vrančić je, dakako, bio neposredni sudionik, ali od njega nemamo nikakva svjedočanstva; o njegovoj ulozi doznajemo posredno, iz kasnijih izvora. Kako je svrha ovog rada pokušati osvijetliti Vrančićevu ulogu u pronašlaku i prijepisu Ankarskoga spomenika, nema drugog načina nego da se podje od onih izvora koji njega ili spominju ili podrazumijevaju, pri čemu drugotne izvore treba, gdje je to moguće, provjeriti uz pomoć prvotnih. Pritom je korisno razlikovati čin otkrića od čina prepisivanja, a u obzir treba uzeti i tri prva tiskana izdanja.

6.1. O otkriću

Belsius samo otkriće ne spominje, nego govori o čitanju natpisa, pa ovdje ne pruža jasne podatke. Dernschwam govori zapravo o otkriću građevine, i pritom se služi množinom: »U gornjem dijelu grada [...] vidjeli smo još jednu staru rimsku građevinu...« Busbecqovo svjedočanstvo odnosi se na sam natpis, pri čemu on također rabi množinu: *Hic pulcherrimam vidimus inscriptionem...* (Važno je napomenuti da *vidimus* zaista znači množinu: »vidjeli smo«, jer Busbecq nigdje u svojim pismima ne rabi *pluralis auctoris*).⁶⁹ Löwenklau se o samom otkriću ne

⁶⁶ Taj tzv. Vrančić-Draganićev kartofilacij detaljno je opisao Márton György Kovachich; usp. Martinus Georgius Kovachich (prir.), *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, I-II (Budae: Typis Regiae Universitatis, 1798). On se u sv. I, str. XXIV, XXVII, XXVIII, XXXII itd. poziva na razne rukopise (dijelom Antunove autografe) u *Chartophylacium Verantiano – Draganichianum*, a u sv. II, str. 389-444, daje *Elenchus c<h>ronologicus monumentorum literariorum Chartophylacii Verantiano – Draganichiani, jam Grammatophylacii Széchényiani*.

⁶⁷ Usp. Sorić i Lončar, »Rukopisi Antuna Vrančića«, str. 85.

⁶⁸ Sorić i Lončar u svojem iznimno korisnom opisu Vrančićeve rukopisne ostavštine u knjižnici Széchényi u Budimpešti iznose da se oni čuvaju pod šest signatura, od kojih rukopisi Fol. Lat. 1681. obuhvaćaju glavninu Vrančićeve epistolografije; pod tom signaturom nalaze se četiri rukopisna sveska; usp. Sorić i Lončar, »Rukopisi Antuna Vrančića«, str. 86 i slj. Sva pisma koja se tiču putovanja od Budima do Amasye i natrag nalaze se u prvom od tih svezaka (*ibid.*, str. 98-109: »Prilog 1. I. Sadržaj prvog volumena *Fol. Lat. 1681.*«).

⁶⁹ Na to upozoravaju Novaković i Vratović, *S visina sve*, str. 135-136, te Von Martels, "The discovery", str. 154, bilj. 32. Tardy i Moskovszky ("Zur Entdeckung", str. 385) također napominju da Busbecq nigdje sebi osobno ne pripisuje zaslugu za otkriće. Usp. ovdje odjeljak 5.3.2.

izjašnjava. Samo Pray, na temelju danas nedostupnoga Vrančićeva pisma, tvrdi kako otkriće pripada upravo njemu: *In his non obscurum indicium est, Marmor Arundelianum [recte: Ancyranum] ab eo omnium primo detectum esse.*

Članovi poslanstva zacijelo se nisu upuštali u samostalne obilaske, nego su se u neprijateljskom okruženju kretali zajedno.⁷⁰ Stoga je sasvim vjerojatno da su se, privućeni dobro sačuvanom rimskom građevinom, pred njezinim ulazom našli kao skupina. Tko je prvi uočio nizove redaka uklesane na oba zida i zaključio da ih je vrijedno prepisati, danas je nemoguće znati. Zapažanja ovakve vrste lakše ćemo pripisati osobama koje su i inače zainteresirane za antičke spomenike, napose za natpise. Epigrafijom su se, koliko je poznato, intenzivno bavila tri člana poslanstva. Dernschwam je u svoj dnevnik barem dio natpisa prepisao vlastoručno, a već prije sastavio je jednu epografsku silogu, naslovljenu *Inscriptiones Romanae lapidibus in territoriis Hungariae et Transilvaniae repertis a.(nno) 15(2)0 – 1530 collectae* (rukopis danas u Nacionalnoj knjižnici u Beču).⁷¹ Belsius je prepisao znatan dio epagrafa u Dernschwamov dnevnik, a u cijelosti je sam ispisao natpise u njegovu dodatku.⁷² O Vrančićevu zanimanju za epigrafiju (i općenito za antičke ostatke) svjedoči već i jedanaest spomenika što ih je uvrstio u *Iter Buda Hadrianopolim*.⁷³ No dragocjene obavijesti o tome koliko je njegov interes za natpise bio trajan i intenzivan nalaze se u njegovim pismima.⁷⁴ Među rasutim bilješkama Antunove ostavštine u NSK nalazi se i njegov prijepis jedne vojničke diplome.⁷⁵ Napokon, u jednom pismu on najavljuje da će na kraju dodatka svojemu djelu *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvania libri duo* (*Pohod Sulejmanov u Moldaviju i Transilvaniju u dvije knjige*), koji nosi naslov *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius* (*Treća knjiga: Geografski opis Transilvanije, Moldavije i Vlaške*), donijeti dvije stotine antičkih natpisa.⁷⁶ Namjeru nije ostvario, a njegovi prijepisi danas su izgubljeni. Možda je

⁷⁰ O opasnostima gorovi Vrančić u sačuvanom dijelu putopisa (usp. npr. Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 132); jasno na njih aludira i Belsius u odjeljku 5.2.[3]). O razgledanju Ankare Dernschwam gorovi u množini; usp. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 187.

⁷¹ Hattenhauer i Bake (prir. i prev.), *Ein Fugger-Kaufmann*, str. XVI.

⁷² Vidi ovdje odljeljak 5.2., tekst uz bilj. 34.

⁷³ Usp. Verancsics, *Összes munkái*, sv. 1, str. 306-308; Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 130-131 (redoslijed u ta dva izdanya nije jednak!). Svi ti natpisi potječu iz Niša. Napominjem da se svi nalaze i u Dernschwamovu dnevniku (usp. Hattenhauer i Bake [prir. i prev.], *Ein Fugger-Kaufmann*, str. 382-388), a onda zacijelo i u Belsiusovu dodatku, koji mi nije bio dostupan. U dnevniku njihov je redoslijed različit od obaju redoslijeda u spomenutim izdanjima Vrančićeva teksta, a prijepis dvojice prepisivača razlikuje se i u nekim lekcijama. U Dernschwamovu dodatku to su jedini prijepisi s europskoga dijela puta; prijepise su on i Vrančić vjerojatno načinili istodobno, u malo slobodnog vremena koje im je bilo na raspolaganju. Je li im u tom poslu asistirao Belsius, nije moguće kazati.

⁷⁴ Ovdje navodim ponešto skraćene referencije na madarsko izdanje *Opera omnia*: Verancsics, *Összes munkái*, sv. 6, str. 174-175, 288, 316, 332-333; sv. 7, str. 37-39, 40-42. Pritom nije zanemarivo ni novovjekovne natpise; usp. ibid. sv. 2, str. 240, 281.

⁷⁵ Za opis i prijepis usp. Kosić, »Ostavština obitelji Vrančić«, str. 220-221. Novaković (»Neobjavljena ostavština«, str. 175-176) identificira taj *Epigramma antiquum* kao CIL 16, 14 = CIL 3, p. 850 (p. 1959) te zapaža da je prepisivaču Vrančiću ili naručitelju prijepisa »bilo važno to što se u diplomu spominju osobe s istočne jadranske obale«.

⁷⁶ Usp. Verancsics, *Összes munkái*, sv. 6, str. 332; o tome usp. i Manea-Grgin, »Uvod«, u: Antun Vrančić, *Historiografska djela*, str. 54-55.

trag o toj zbirci prenio Fortis, koji je nabrajajući Antunova u rukopisu sačuvana djela zabilježio i *Collectio Antiquorum Epigrammatum*.⁷⁷

Busbecqov interes za natpise općenito ostaje nedovoljno poznat.⁷⁸ Dakako, dugujemo mu važan opis Ankarskoga spomenika, ali malo je vjerojatno da bi on, uza svu svoju učenost, mogao odmah, na licu mjesta, prepoznati da pred sobom ima prijepis onih ploča koje su se nekoć nalazile pred Augustovim mauzolejem.⁷⁹ Na putu je, doduše, tražio stare rukopise i novce, ali kad u *Itinera Constantiopolitanum et Amasianum* spominje natpise – a to čini vrlo rijetko – redovito napominje da su oštećeni do nečitljivosti i nikad ne daje prijepis teksta.⁸⁰ No kao što upozorava Von Martels, treba imati na umu da je on pisao književna pisma, pa vjerojatno nije želio narativni tijek prekidati prijepisima epigrافskih spomenika.⁸¹ Slične se ograde mogu postaviti i kad je riječ o liječniku u njegovoј pratnji Willemu Quackelbeenu: čini se da natpisi nisu pripadala u nazuži krug njegova zanimanja, pozornost su mu privlačile rijetke biljke i uopće prirodnine, ali dijelio je s Busbecqom izvrsnu naobrazbu i difuznu stinararsku radoznalost.⁸² Za natpise najmanje zainteresiran član poslanstva vjerojatno je bio Franjo Zay: iako je završio studij u Padovi i bio povjesničar, čini se da za epigrafiju nije bio zainteresiran ili dostatno kvalificiran (ili o tome jednostavno nemamo podataka).

⁷⁷ Usp. Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 174.

⁷⁸ S jedne strane Couvreur (»Le déchiffrement«, str. 86) smatra da njegove kompetencije na tom području nisu bile osobito visoke, kao ni uopće akribičnost u radu. S druge pak strane Von Martels (»The discovery«, str. 149) upozorava da se u Gruterovoj zbirci barem 45 grčkih i još više latinskih natpisa pojavljuje s napomenom da potječu od Busbecqa; usp. Janus Gruterus, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani* [...] ([Heidelberg] : Ex officina Commeliniana, [1603]), *passim*.

⁷⁹ Usp. Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 77. Isto tako, teško je pomisliti da bi već u Ankari mogao parafrazirati Svetonijevu formulaciju (usp. citat iz Svetonija ovdje u odjeljku 1, s karakterističnim riječima: *complexus est, indicem rerum a se gestarum, in tabulis*, koje se pojavljuju kod Busbecqa). Sumnju u takvu promptnu svetonijevsku asocijaciju iznio je Von Martels, »The discovery«, str. 150. U dijelu Busbecqova teksta koji sam u odjeljku 5.3. izostavio nalaze se i druge referencije (na Pliniju Starijegu, Strabona itd.), što dodatno ukazuje na to da je bilješka sastavljena kasnije. Von Martels, *ibid.*, čvrsto zaključuje: »We can explain these many references in Busbequius's Turkish letter as follows. Busbequius was in fact writing much later than Belsius and Dernschwam, although he pretends to be composing his Turkish letters immediately after his journey. He had plenty of time to research the matter in the classical sources: hence the wealth of references, contrasting with the bare account of his colleagues.« Usp. i ovdje bilj. 41.

⁸⁰ Babinger (*Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. XXXV) kontrastira gotovo potpunu Busbecqovu šutnju o natpisima sa živim Vrančićevim interesom za njih. Ridley (*The Emperor's Retrospect*, str. 4, bilj. 4) na sličan način upozorava na paradoks: »It is striking that Busbecq paid no attention to inscriptions in his account of his travels and admits that the copy was not made by himself, whereas the bishop was so interested, although the copies from his Anatolian copies are lost.«

⁸¹ Usp. Von Martels, »The discovery«, str. 148, 153, bilj. 17. Utoliko zamjerka što mu je u tom smislu upućuju Tardy i Moskovszky (»Zur Entdeckung«, str. 388) nije opravdana.

⁸² Usp. Von Martels, »Le cercle des amis de Busbequius«, u: Rousseau (ur.), *Sur les traces*, str. 31-32. Couvreur (»Le déchiffrement«, str. 77) smatra da je jedino on iz Busbecqove pratnje bio sposoban pročitati latinski (ili grčki) natpis.

6.2. O prepisivanju

Kad je riječ o prepisivanju, opet se susrećemo s različitim formulacijama. Busbecq u *Itinera* (1581) kaže: *Id quatenus legi potuit per nostros homines transcribendum curavimus*;⁸³ Schott u prvom izdanju (1579) zaslugu pripisuje samo njemu (*describendum curavit*, usp. odjeljak 5.3.2); Löwenklau pak u svojem izdanju (1588) ključnu ulogu pripisuje Vrančiću: *Antonius Verantius, Episcopus Agriensis, per suos transcribi curavit* (usp. odjeljak 5.4.1). Ipak, zajedničko im je to da priopćuju kako sam prijepis nisu izvršili prvi ljudi poslanstva (Vrančić, Busbecq itd.), nego »njihovi«, odnosno »njegovi« ljudi, tj. osobe iz njihove pratnje. Löwenklau je vijest dobio od Clususa, koji pak posve izravno tvrdi da je natpis prepisao sam Vrančić: *Antonii Verantii, Archiepiscopi Strigoniensis, exemplar (quod, dum Caesarei legati munere apud Turcarum imperatorem fungeretur, descripsit) sequutus sum* (usp. odjeljak 5.4.2). Bez obzira na to je li Faust Vrančić svoju vijest o Antunovoj ulozi priopćio u obliku *per suos transcribi curavit* ili izravno *descripsit*, nećak je zacijelo morao dobro znati da je ujak bio neposredno uključen u posao.

Jedini za koga iz prve ruke znamo da je bio jedan od prepisivača jest Joannes Belsius (usp. citate u odjeljku 5.2), koji je pripadao Vrančićevu pravniku.⁸⁴ Druge moguće prepisivače treba tražiti među obrazovanijim članovima poslanstva, jer takav zadatak nije bio nimalo jednostavan ni za učenjaka Belsiusova formata. Dernschwam je u dnevniku pedantno naveo imena svih članova pravnje, napose Vrančićeve, a napose Zayeve.⁸⁵ Busbecqove pratioce ne imenuje, vjerojatno zato što se on sa svojom svitom poslanstvu pridružio tek naknadno, u Carigradu. Analizirajući te popise Tardy i Moskovszky kao moguće prepisivače, uz dakako Belsiusa, izdvajaju tri imena: »Márton diák, ein schreiber« (latinist i pisar, u Zayevu pravnji), »Niclosch, pap ader kaplan« (svećenik ili kapelan, u Vrančićevu pravnji) te »Gaspar Pap, ein caplan, auf der stros kaufft« (svećenik i kapelan, na putu otkupljen iz ropstva, u Zayevu pravnji).⁸⁶ Dakle, prepisivača su mogla biti četvorica. Sad postaje jasnija Belsiusova opaska uz prijepis (odjeljak 5.2.[4]), naime da je posao bio podijeljen među više prepisivača, a da je njemu pripala i zadaća da ih okupi u cjelinu (odjeljak 5.2.[1]). Iz Belsiusovih bilježaka razvidno je koliko je bio nadmoćan ostalim prepisivačima: ne samo da su stupci koje je on prepisao najpotpuniji (odjeljak 5.2.[4],[5]) nego je on jedini u prijepisu označio nepročitana mjesta (odjeljak 5.2.[6]); osim toga, uočio je karakteristike pisma (odjeljak 5.2.[7]). Napokon, uvid u prijepis pokazuje da je jedino on u trećem stupcu (koji je sam prepisao) vertikalnom crticom obilježio krajeve redaka na kamenu.⁸⁷ Uvjeti rada očito nisu bili povoljni (o tome rječito svjedoči odjeljak

⁸³ Važno je napomenuti da *per nostros homines* i ovdje zaista znači množinu (»po našim ljudima«). Usp. komentar o *vidimus* u odjeljku 6.1.

⁸⁴ Vidi ovdje odjeljak 4, tekst uz bilj. 18.

⁸⁵ Usp. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 43-44.

⁸⁶ Usp. Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 391, bilj. 47; Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 43-44; Hattenhauer i Bake (prir. i prev.), *Ein Fugger-Kaufmann*, str. 61-63.

⁸⁷ To spominje već Mommsen, *Res gestae divi Augusti*, str. XIX. Usp. i Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 79; Von Martels, »The discovery«, str. 150.

5.2.[3]), a nije bilo ni vremena za dulje zadržavanje u Ankari jer je već sutradan trebalo nastaviti put prema Amasyi.

Ne smije se previdjeti važna Belsiusova napomena uz prijepis Ankarskoga spomenika u Dernschwamovu dnevniku: *qui et collegit* (usp. odsječak 5.2.[1]). Iz nje zaključujemo kako Belsiusov prijepis na stranicama dnevnika ne potječe izravno s kamenog izvornika, nego iz prijepisa koji je on sastavio kombinirajući djelomične prijepise svih prepisivača s kamena. Usporedba teksta u prvim tiskanim izdanjima upućuje na zaključak da, unatoč nekim razlikama (o čemu više u odjeljku 6.3), sve tiskane inačice potječu od zajedničkoga predloška. Taj je pak vrlo blizak Belsiusovu prijepisu na kraju dnevnika, koji je jedini sačuvani rukopisni svjedok.⁸⁸

6.2.1. Zagonetni povratak u Ankaru

Postoji još jedan trag – posve hipotetski, ali ipak vrijedan spomena – o Vrančićevoj i Belsiusovoj suradnji i o dubokoj zainteresiranosti šibenskoga humanista za pronađeni natpis. Nisam ga uvrstio u svjedočanstva, jer svojom zagonetnošću ne može podnijeti kvalifikaciju svjedoka. Uočen je u Vrančićevu i Zayevu pismu Ferdinandu I. napisanom 1. studenog 1555, dakle četiri mjeseca nakon povratka s puta. Iako je pismo posve političke naravi, u sebi sadrži ulomak koji svojom različitošću privlači pozornost:

Haec sunt quae de Persa verissime habentur, nec ea nos serius etiam cognoscere potuissemus, nisi hominem nostrum cum quodam Turca nobis amico in Amasiam ad Angurum civitatem, olim Angiram et Ancyram appellatam, de privatibus quibusdam rebus nostris misissemus, qui ibi et per iter ab ipsis cursoribus tota de re plane edocti, nobis clam et satis caute retulerunt.⁸⁹

»To je ono što se o Perzijancu drži posve istinitim, a to ne bismo čak ni kasnije bili mogli doznati da nismo svojega čovjeka s nekim nama sklonim Turčinom poslali u Amasyu do grada Angura, nekoć zvanog Angira i Ancira, poradi nekih naših privatnih poslova. Oni su ondje i na putu o svemu bilo potpuno i točno obaviješteni od samih tekliča, te su to nama potajno i zaista oprezno prenijeli.«

Taj Vrančićev i Zayev čovjek od povjerenja mogao je biti Belsius; koji bi pak privatni posao oni mogli imati usred tuđega teritorija, toliko važan da pošalju Vrančićeva pobočnika na dug i opasan put, teško je zamisliti. Stoga nije začudno da su Tardy i Moskovszky pretpostavili kako je razlog moglo biti nezadovoljstvo nabrinu prepisanim tekstom natpisa.⁹⁰

⁸⁸ Usp. Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 86.

⁸⁹ Verancsics, *Összes munkái*, sv. 4, pismo LII, str. 128-129. Nejasno je u tekstu *in Amasiam ad Angurum civitatem*: kao što je rečeno, Amasya se nalazi tristotinjak kilometara sjeveroistočno od Ankare. Nejasnoča se vjerojatno može pripisati poznatoj Vrančićevoj nepouzdanosti kad je riječ o geografskim podatcima; usp. Novaković i Vratović, *S visina sve*, str. 118, i Novakovićeve bilješke uz *Putovanje iz Budima u Drinopolje*, u: Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 115-145.

⁹⁰ Usp. Tardy i Moskovszky, »Zur Entdeckung«, str. 392.

6.3. *Tri najranija tiskana izdanja*

Prvo izdanje, ono Andreasa Schotta (1579), načinjeno je prema prijepisu u Busbecqovu vlasništvu (usp. odjeljak 5.3.2); u njemu se slovo *I* ne razlikuje visinom od ostalih slova. U izdanju Hansa Löwenklaua (1588), otisnutom prema rukopisu iz ostavštine Antuna Vrančića (usp. odjeljak 5.4.1), svako slovo *I* više je od ostalih slova – upravo onako kako je to uz svoj prijepis naznačio Belsius (usp. odjeljak 5.2.[7]). Takvo isticanje slova *I* nalazi se i u izdanju Justusa Lipsiusa (također iz 1588), pripredenom na temelju Schottova izdanja, uz korekcije prema prijepisu Antuna Vrančića što ga je Lipsius 1587. primio od Clususa, a ovaj 1576. od Fausta Vrančića (usp. odjeljak 5.4.2). Lipsius u tome, za razliku od Löwenklaua, nije posve dosljedan.⁹¹ S druge pak strane u Lipsiusovu tekstu pojavljuju se slova *o* manja od ostalih slova (što se također temelji na Belsiusovoj napomeni, usp. odjeljak 5.2.[7]); kod Löwenklaua toga smanjenoga *o* nema (a nema ga, posve očekivano, ni kod Schotta).⁹² Potanku tekstualnu usporedbu Belsiusova teksta i prvih izdanja ovde nije moguće provesti (već i zbog toga što mi Belsiusov rukopis, kako je već kazano, nije dostupan).⁹³ Ipak, već na kriteriju slova *I* i *o* jasno je da u tekstnoj tradiciji jedna grana vodi od Belsiusa preko Vrančića do Löwenklaua i Lipsiusa, a druga preko Busbecqa do Schotta i opet Lipsiusa.⁹⁴

7. *Mogući zaključci*

Iz ove rastresite, dijelom nepodudarne i necjelovite evidencije moguće je izvesti nekoliko opreznih zaključaka ili prepostavki. Najčvršća od njih odnosi se na Belsiusa, koji je očito bio ključna osoba u prepisivanju teksta *Res gestae divi Augusti*. Kad znamo da je on bio tajnik poslanstva i da je pripadao pravnici Antuna Vrančića, koji je bio čelnici čovjek misije, kao i to da su obojica imala razvijene epigrafske interese, onda se sasvim prihvatljivim nadaje zaključak da su suradivali i kad je riječ o natpisu u Ankari. Iz dokumentacije, makar i neizravne, razvidna je bliskost Belsiusova sačuvanog i Vrančićeva izgubljenog prijepisa: o tome govori Mommsenov komentar naveden u odjeljku 5.4.3, a možda još više, kako smo upravo vidjeli, usporedba ranih izdanja. Stoga bih se priklonio sudu Tardyja i Moszkovsky, naime da upravo šibenskoga diplomata i humanista Antuna Vrančića i njegova pobočnika Joannesu Belsiu možemo smatrati najzaslužnjima za odluku da se načini prijepis *Res gestae divi Augusti*, a možda i za otkriće glasovitoga natpisa.⁹⁵ Dakako, zasad moramo ostati na prepostavkama; cjelovitiji uvidi

⁹¹ U Löwenklaouovu izdanju i *longae* pojavljuju se i u proemiju natpisa, a kod Lipsiusa ih tu nema.

⁹² Za sve rečeno usp. sljedeće fotografije.

⁹³ Proveo ju je, nažalost ne baš pregledno ni cjelovito, Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 83-85.

⁹⁴ Određeni oprez pritom nalaže podatak da se u Belsiusovu prijepisu trećeg stupca (autograf u Fuggerovu arhivu, f. 26r, r. 4) čitaju riječi MESSALLA CONSVLIBVS (*R. gest. div. Aug.* 16,2), kojih nema ni u jednom od triju prvih izdanja. Usp. o tome Couvreur, »Le déchiffrement«, str. 84; Von Martels, »The discovery«, str. 154, bilj. 34.

⁹⁵ Couvreur (»Le déchiffrement«, str. 86) u svojem kritičkom rezimu teze Tardya i

Ancyra, in suburbis.

Series I.

RERVM GESTARVM DIVI AVGVSTI QVI-
BVS ORBEM TERRARVM IMPERIO PO-
PVLI ROMANI SVBIECIT ET IMPENSA-
RVM QVAS IN REMPVBLICAM POPV-
LVMQ. ROMANVM. FECIT. INCISARVM.
IN. DVABVS. AHAENEIS. PILIS. QVAE.
SVNT. ROMAE. POSITAE. EXEMPLAR.
SVBIECTVM.

ANNOS. VNDEVIGINTI. NATVS. EXERCITVM. PRIVATO. CONSILIO. ET. PRIVATA. IMPENSA. COMPARAVI. TERQUE. M. . . . FACTIONIS. OPPRESSAM. IN. LIBERTATEM. VINDICAVI. . . . DECRETIS. HONORIFICIS. ORDINEM. SVVM. . . .

Definit quædam.

PATERI-

Početak *Res gestae divi Augusti* u izdanju Andreasa Schotta
(*editio princeps*, Antwerpen, 1579, str. 70)

i pouzdaniji zaključci bit će mogući tek ako jednom na svjetlo dana izidu zapisi krunskoga svjedoka – Antuna Vrančića. *Quod est in votis!*

Moskovszky da zasluge za otkriće natpisa pripadaju Vrančiću i Belsiusu posebno apostrofira citirano pismo Ferdinandu I. (usp. 6.2.1) kao i Prayev *Marmor Arundelianum* (usp. 5.4.4) te kratko zaključuje: »Les arguments produits en faveur du premier [to se odnosi na Vrančića] [...] ne sont pas décisifs.« U nastavku, donekle mijenjajući fokus svojih izvoda, on dodaje kako je vrlo vjerojatno da zasluge za prvi prijepis Ankarskoga spomenika pripadaju Belsiusu i Dernschwamu. Drugačiji je zaključak Von Martelsov (»The discovery«, str. 150): »The discoverers of the inscription [tu on misli na sve uglednije predstavnike poslanstva] set to work immediately to transcribe it in the short time set aside for their stay in Ankara. Busbequius and Verantius appear to have been in charge.«

nia, Ponticum & Asianum: alteram Bostram, a prætore Bostro, quē strukturæ præfecerat: tertiz nomen in Diopolim mutauit. Busbequius, vir illustris, in itinerario meminit, hāc vrbē ab Afiz cōmunitate (*πόλιν της Αΐζας διξεὶς Έρέτης*) Augusto fuisse dicatam.

¶ Merito quidem id factum, si vel conditor, vel instaurator eius erat Augustus. Ideoq; non abs re voluit idem Augustus rerum ab se gestarum, quas incidi Romæ duabus in aheneis pilis iussaret, exemplat heic extare. Cōspiciuntur autem qualesquales huius reliquiæ marmoreis insculptæ parietibus ædificij veteris, quod ex-

* 20 dem Apollinis fuisse putant aliqui, Busbequius prætoriū. Id vero tam insigne monumentū antiquitatis Romanæ, quia lector existimare facile potest, a xxxiiii & amplius annis admodū esse deformatum, & ab infestis omni Græce Romanæq; elegantiaz barbaris contidie magis etiā lacerari ac dirui: placet eorum causa, qui antiquitatū vere magni æstimandarū studiosi sunt, sic expressum hoc loco subijcere: quemadmodū id temporis legatus Cæsaris Ferdinandi, maximæ vir dignitatis, Antonius Verantius, Episcopus Agriensis, per suos transscribi curauit. Mecum vero cōmunicabat ante profectionem ad Turcos nostram, vir nobilis, & antiqua virtute ac fide, Karulus Clusius Atrebæs, acceptū ab Antonij præsulis nepote, Fausto Verantio: quorum omnium sane mentionem fieri, visum fuit æquissimam, vt i conservatorum fragmenti penitus aurei, quod cæli ac Turcorum iniuriis expossum, ne ceteroqui nobis Ancyra prorsus, ac breui quidē pereat,

* 25 haud absq; causa metuendum. Sed reliquias tamdem enaufragio tam præclari tabulas operis lector accipiat, ita dictis in parietibus extantes: ut dimidia pars intrantibus ædificium ad dextram, altera semet ad sinistram offerat.

Series prima.

R E V M . G E S T A R V M . D I V I . A V G V S T I . Q V I B V S . O R B E M .
T E R R A R V M . I M P E R I O . P O P V L I . R O M A N L . S V B I E C I T .
E T . I M P E N S A R V M . Q V A S . I N . R E M P Y B L I C A M . P O -
R V L V M Q V E . R O M A N V M . F E C I T . I N C I S A R V M . I N .

CC iii

NOTABILE MARMOR,
Quod in Indiam coniactum rerum ab Averio gefarum: illum
spissum, de quo Sueton. Aug. cap. 21.

Ancyrae in suburbio.

Series.

I.

REVERVM GESTARVM DIVI AVGUSTI QVIBVS ORBEM
TERRARVM IMPERIO POPVL ROMANI SVBIQUIT
ET IMPENSARVM QVAS IN REMPVBLICAM PO-
PVLVMQVE ROMANVM FECIT INCISARVM IN
DVABVS AHAENIS FILIS QVAS SYNT ROMAE
POSITAS EXEMPLAR SVBIQUITVM.

Aug. ab
Hab. D.
Agenia
B. Regia
C. regia i.
Cet. Caius

ANNOS, Vnde viginti, natvs. exercitvum. privato.
Consilii. et. privata. impensa. comparavi. — terque
M. — factonis oppressam. in. libertatem.
Vindicavi. — decretis. honorificis. ordinem.
Suum.

Cetera defiderantur.

1. TIRQUE. M. — Palam eum legati de primis exercitis comparatis. Igitur explora, VIRQUE. M.
ANTONIUS. FACTORIUS. quod valer Faliscos, vi lapide hoc plevnus scriptum. Si placet tenuimur
memor posse legere, TIRQUE. M. LAM. PATRIAM. FACTORIUS. ut est Faliscorum. Ter autem, tempore
primo Antonino bello, Philippiaca, Alaria.
2. VINDICAVI. — Expediti prior nostra contulisse faret, REND.
3. SVVM. Pute/ suff. SYMMYL. Subsumo vide, jenae eff.

II.

PATRICIORVM. NVMERVM. AVXI. CONSVL. QVINTVM.
IVSSV. POPVL ET. SENATVS. SENATVM. TER. LEGI. ET.
IN. CONSULATV. SEXTO. CENSVM. POPVL. COLLEGA. M.
AGRIPA. EGI. LVSTRVM. POST. ANNVM. ALTERVM. ET
QUADRAGESIMVM. FECI (LEGI) QVA. LVSTRO. CIVIVM.
ROMANORVM. CENSITA. SYNT. CAPITA. QUADRAGIENS.
CENTVM. MILIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. — CVM.
MVPER. LVSTRVM. SOLVS. FECI (LEGI). "CENSORVM—SINIO
CO. QVA. LVSTRO. CENSA. SYNT. CIVIVM. "ROMANORVM—
QUADRAGENS. CENTVM. MILLIA. ET. DUCENTIA. TRIGINTA.
TRIA. — IN. CONSULATV. FI. — CVM. MVPERIME.
LVSTRVM. "CVM. LEGA. TIBERIO. SEXT. POMPEIO. ET. SEXT.
APULEI. CO. QVA. LVSTRO." — Rom. CAPITVM. QUADRAGENS.
CENTVM. MIL. — IGINTA. ET. SEPTEM. MIL. LEGI FNO—
— EXEMPLA. MAIORVM. EX-LESCENTIA. IAM. EX. NO—
MVLTARVM. REVERVM. EXEMPLA. IMITANDA.

Rac etiam defiderantur.

1. CENSORVM. Puto sc. CENSORINO. ET. ALIUD. qui Cet. facere anno DCCLVII. Quod Dis felicitatum
lince cœquim fore videtur al anno DCCLVII: decencie Italico tantum agit.
2. ROMANORVM. — In blata scribitur, CAPITA.
3. CVM. LEGA. FAEC. CONLEGIA.
4. Expediti, CENSIA. SYNT.

ANTUN VRANČIĆ AND *MONUMENTUM ANCYRANUM*

Bratislav Lučin

This paper provides a review of sources and the state of research about the discovery of the inscription *Res gestae divi Augusti*, with a particular emphasis on the still insufficiently clear, and in Croatia inadequately known, role of Antun Vrančić in the finding and making of the first copies of the celebrated *Monumentum Ancyranum*. After the introduction (1), basic information (2) is given about the origin of *Res gestae* and the most completely preserved text, which is carved on the walls of the temple of Roma and Augustus in Ankara. After that (3) a short account of the life of Antun Vrančić is provided, with a description of the circumstances of the embassy to Sultan Suleiman the Magnificent during which in 1555 the discovery occurred. Portraits are given of the main members of the mission, of which Antun Vrančić was the leading figure. After this (5) the testimonies of direct participants (Hans Dernschwam, Joannes Belsius, Augier Ghislain de Busbecq) are set out, as well as indirect information (for no other is available) about the role of Antun Vrančić in the finding and copying of the inscription left by the philologists, antiquarians and publishers Hans Löwenklau, Carolus Clusius and György Pray. Discussed in addition are reports about the events and the participants noted by Stephanus Pighius, Andreas Schott and Joannes Lipsius. The fate of the now lost copy of the text that Antun Vrančić left to his nephew Faust is also considered. Then follows an analysis of the witness accounts (6), the testimonies of those immediately involved in the discovery being privileged, but later witnesses also being taken into consideration as far as is possible, as well as some of the features of the first three printed editions of *Res gestae divi Augusti* (Schott, 1579; Löwenklau, 1588; Lipsius, 1588). Finally, concurring with the Hungarian scholars Lajos Tardy and Éva Moskovszky it is concluded that it was most probably Antun Vrančić himself and his aide and the secretary of the mission Joannes Belsius who decided to make a copy of *Res gestae divi Augusti*, and who should perhaps also be credited with the discovery of this famous inscription. More reliable conclusions will be possible only if the accounts of the prime witness, Antun Vrančić, ever emerge.